

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри
_____ Т. Р. Короткий
« ____ » _____ 2021 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»
спеціальності 293 «Міжнародне право»

**Тема: Міжнародно-правове співробітництво у сфері боротьби із
катуванням**

Виконавець: Вакуленко Анастасія Олександрівна

Науковий керівник: д.ю.н, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Прощаєв Володимир Володимирович

Нормоконтролер: викладач Головатенко Марина Юріївна

Київ, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНО – ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КАТУВАННЯМ	
1.1. Виникнення і розвиток заборони катування в міжнародному і національному праві.....	9
1.2. Універсальне міжнародно - правове регулювання у сфері боротьби з катуванням.....	18
1.3. Регіональне - правове регулювання у сфері боротьби з катуванням.....	28
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ КОНТРОЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ЗАБОРОНИ КАТУВАННЯ	
2.1. Універсальні контрольні механізми щодо заборони катування.....	32
2.2. Правові засади та діяльність Європейського комітету щодо попередження катування і нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження чи покарання	38
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КАТУВАННЯМ	
3.1. Особливості розгляду Європейським судом із прав людини справ щодо порушення права на захист від катування	48
3.2. Вплив Нюрнберзького процесу на розвиток міжнародно – правової заборони катування і основні аспекти діяльності міжнародних трибуналів...	56
3.3. Практика Міжнародного кримінального суду і проблема боротьби з катуванням	65
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄСПЛ - Європейський суд з прав людини

ООН - Організація Об'єднаних Націй

ПТСР - Посттравматичний стресовий розлад

ККУ - Кримінальний кодекс України

ГА ООН - Генеральна Асамблея організації Об'єднаних Націй

РЄ - Рада Європи

МКЧХ - Міжнародний Комітет Червоного Хреста

ЄКПТ - Європейський комітет проти тортур

ЄКПЛ - Європейська Конвенція захисту прав людини

ІРА - Ірландська Республіканська Армія

МТКЮ - Міжнародний трибунал колишньої Югославії

МТР - Міжнародний трибунал по Руанді

МКС - Міжнародний кримінальний суд

ВСТУП

Актуальність теми. Катування - одне з порушень прав людини, що викликає сьогодні найбільшу стурбованість світової спільноти. Впродовж багатьох століть катування були основним засобом отримання доказів, широко використовувалися у розслідуванні і навіть були регламентовані на законодавчому рівні. Безпосереднім завданням катувань було заподіяти жертві максимально можливого болю, не допускаючи, однак, її смерті, і зламати людину як особистість. Разом з тим феномен катувань залишається як і раніше маловивченим. Багато в чому це пояснюється існуючою впродовж довгих років закритістю теми, демонстративним невизнанням на офіційному рівні характеру і масштабів цього явища, наприклад в таких країнах, як: Росія, Україна, Білорусія, Куба, Ірак та Турція.

У широкому сенсі катування як знаряддя впливу використовуються владою для залякування та утримування у стані підпорядкованості і покори не тільки окремих людей, але й усього суспільства. Таким чином, практика катування як інструмент репресій з боку влади слугує недвозначним попередженням для тих, хто перебуває в політичній, соціальній чи релігійній опозиції. У такому політико-регулятивному розумінні використання катувань, на жаль, залишилось поза активною увагою правової і кримінологічної думки, особливо той їх аспект, що набув міжнародного характеру і пов'язаний із завданням фізичних та моральних страждань певній соціальній групі чи народу.

На сьогодні система міжнародно-правових актів, які становлять систему універсальних та регіональних нормативних міжнародно-правових механізмів, спрямовані на міжнародну боротьбу з катуванням та іншими формами негуманного поводження з людьми. Найбільш відомим результатом роботи цих механізмів є винесення рішень Європейським Судом з прав людини з 2014 по 2018 рік стосовно позовів Абд Рахіма Наширі й Абу Зубайди, суд визнав факти грубого порушення прав людини в секретних

тюрмах ЦРУ на території Польщі, Румунії та Литви и присудив компенсацію позовникам.

Оскільки, в Україні вже багато років є актуальною тема позбавлення держави ефективного контролю над частиною своєї території, яка тимчасово окупована Російською Федерацією, такі як Донецька та Луганська області, 20 травня 2021 року Верховна Рада ухвалила закон, який передбачає імплементацію положень міжнародного кримінального і гуманітарного права щодо кримінально-правового переслідування за злочини проти людяності та воєнні злочини. Цей закон передбачає впровадження кримінальної відповідальності за будь-який злочин для військових командирів, осіб, що фактично діють як командири, та їх підлеглих, якщо вони напевне знали (або повинні були та могли знати) про вчинення/намір вчинити злочин.

Проте, виконання і реалізація правових норм повинні забезпечуватися ефективними інституційними механізмами контролю і примусу. Таким чином, актуальною на сьогодні є проблема удосконалення чинних міжнародно-правових й національно-правових актів та удосконалення інституційних механізмів контролю у сфері боротьби з катуванням та іншими видами нелюдського поводження і покарання.

Метою даного дослідження є розкриття змісту поняття та загальної характеристики катування у сучасному міжнародному праві; умови застосування конвенцій щодо захисту прав людини у контексті заборони катування та інших видів нелюдського поводження і покарання, визначення міжнародно-правових механізмів боротьби з катуванням, а також з'ясування практики імплементації міжнародно-правових норм у сфері боротьби з катуванням до національних правових систем та відповідність національної практики боротьби з катуванням нормам міжнародного права.

Мета визначає **завдання дослідження:**

1. висвітлення еволюції заборони катування у міжнародному праві;
2. з'ясування змісту та визначення поняття, природи та змістовних характеристик катування у сучасному міжнародному праві;

3. аналіз системи універсальних міжнародно-правових актів у сфері боротьби з катуванням;

4. визначення заборони катування у регіональних міжнародно-правових актах;

5. характеристика міжнародних інституційних механізмів контролю у сфері боротьби з катуванням;

6. дослідження європейських стандартів захисту прав людини у світлі заборони катування: специфіка тлумачення та застосування;

7. з'ясування особливостей і ефективності імплементації до законодавства України міжнародно-правових норм щодо боротьби з катуванням.

Об'єктом дослідження є міжнародно-правові відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням катування, а також відносини, пов'язані із функціонуванням інституційних механізмів контролю у сфері боротьби з катуванням та іншими видами нелюдського поводження і покарання.

Предметом дослідження є теоретичне та практичне застосування конвенцій щодо захисту прав людини у контексті заборони катування міжнародно - правове співробітництво у сфері боротьби із катуванням

Методологічною основою даної роботи є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів правової науки, поєднання яких обумовлено особливостями його об'єкта, предмета, мети та завдань, зокрема, історично-правовий метод, системно-структурний, порівняльно-правовий метод, формально-юридичний метод, діалектичний метод, формально-логічний метод, логіко-юридичний метод, а також статистичний та метод синтезу для визначення загальних рис того чи іншого питання.

Теоретичну основу дипломної роботи становлять наукові положення, що містяться у працях вітчизняних та іноземних дослідників у сфері боротьби з катуванням та іншими видами нелюдського поводження і покарання.

Сформульовані в статті теоретичні висновки ґрунтуються на загальних досягненнях юридичної науки, в тому числі на результатах досліджень українських **вчених**(М.М. Гнатовський, М.І.Бажанов, Д. Булда, А.Ю. Замула, К.В. Катеринчук, В.Т.Маляренко, Н.І. Панов) та зарубіжних науковців (Я. Броунлі, Б. Бутрос-Галі, Х.П. Гассер, Д. Гом'єн, М. Дженіс, А.Н. Ібраєва, Б.І. Ісмаїлов, А.А. Ковальов, І.І. Лукашук, А.П. Мовчан, А.Я. Островський, О. І.Тіунов, Н.А. Ушаков, С.В. Черниченко, Л.Н. Шестаков, Джеймс Джеренсон, Хью Тревор-Ропер, Каміла Нейш) та ін.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичне значення полягає в тому, що висновки й положення дипломної роботи можуть слугувати підґрунтям та сприяти подальшому розвитку науки міжнародного права у сфері боротьби з катуваннями та іншими видами нелюдського поводження і покарання.

Дипломна робота має цільову практичну спрямованість, а її положення можуть бути використані у науково-дослідницькій сфері, правотворчій діяльності, правозастосовній діяльності, навчальному процесі.

Апробація результатів дослідження. Результати наукових досліджень опубліковано в збірнику всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики» (2021 року, м. Київ) за темою «International law considers torture to be one of the most serious crimes against fundamental human rights and freedoms»; наукову статтю опубліковано в збірнику «Політ - 2021» на тему: «Study of the jurisprudence of the European court of human rights concerning the crime of torture».

Публікації. Основні результати та висновки дипломної роботи знайшли відображення в двох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дипломної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (84 найменувань). Загальний обсяг

дипломної роботи – 81 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНО – ПРАВОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КАТУВАННЯМ

1.1. Виникнення і розвиток заборони катування в міжнародному і національному праві

Міжнародні стандарти прав людини зазначають, що катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, поводження чи покарання є принизливими. Основні принципи міжнародного права, закріплені в Статуті Організації Об'єднаних Націй, передбачають визнання прав та невід'ємних прав усіх членів суспільства.

Відповідно до ст. 55 «Статуту Організації Об'єднаних Націй яка передбачає, що всі країни повинні визнати загальну повагу та дотримання прав людини та основоположних свобод, а це означає, що акти насильства щодо когось не дозволяються» [49]. Стаття 5 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 р., підкреслює, що ніхто не може зазнавати тортур або жорстокого поводження. Відповідно до «ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що ніхто не може зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання» [83]. Цей захист також гарантується Декларацією «про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання» [7].

Хоча "катування" є очевидно небезпечним та кримінальним діянням, прийняти точне визначення самого терміну є дуже складним завданням. Формулювання самого визначення може бути або занадто широким, або занадто вузьким.

По-перше, проблема формується етимологічним усвідомленням споріднених термінів. Важливим аспектом є дотримання термінів «катування» синонімічного йому терміна «тортури». Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови в поняття «тортури» включає як фізичне насильство, так і сильні моральні страждання, а поняття «катування» визначає як дію за значенням «катувати», тобто «допитуючи, піддавати тортурам, мучити» [4]. Словник синонімів української мови як синонім слова «катування» наводить «тортури», а також «мордування» та «муки» [5, с. 96].

Отже, термін «катування» та термін «тортури» вживають в однаковому значенні в науковій літературі. У цьому випадку ці терміни вважаються такими, що позначають окреме правове явище.

Важливим аспектом є процес розслідування та вивчення історії злочинів катувань. Практика катувань та тортур має дуже довгу історію. Протягом багатьох століть у всіх культурах і цивілізаціях катування використовувались як законний засіб "добування" важливої інформації і покарання засуджених. Крім того, країна підбурювала до таких дій під час інквізиції та страчувала військовополонених під час військових конфліктів. Тортури не забороняли, а легалізували.

Перша вказівка на «застосування тортур до вільних громадян (не рабів і не злочинців) була зроблена Юлієм Цезарем» [6, с. 11].

Історію практики катувань можна поділити на чотири етапи: античність, середні віки, ранній сучасний період та історію застосування катувань з 1948 р.

Античність. В період античності катування застосовувалось як засіб виправлення шляхом громадського терору, допиту, видовищ і садистських задоволень. Стародавні греки і римляни використовували катування для допиту. До II століття н.е. катування застосовувалось тільки до рабів (з деякими винятками). З II століття н.е. катування використовувалось до всіх членів нижчих класів суспільства. Свідчення раба були допустимі тільки

тоді, коли вони були дані внаслідок застосування катувань, тому що рабам не вірили, що вони розкриють правду добровільно. «Ці катування відбувалися для того, щоб розірвати зв'язок між господарем і його рабом. Раби вважалися нездатними брехати під час застосування катувань» [7].

Середні віки. Середньовічні і ранні сучасні європейські суди застосовували катування в залежності від злочину обвинуваченого і його або її соціального статусу. Катування було визнано законним способом отримання зізнань або дізнання імен спільників або іншої інформації про злочин, хоча більшість зізнань були здебільшого недійсними через те, що жертва була змушена зізнатися під тиском чи агонією.

Такі дії проти обвинуваченого були дозволені законом, якщо його вина була майже доведена. Катування використовувалися в континентальній Європі для отримання підкріплюючих доказів у формі сповіді, коли інші докази вже існували. «Часто, підсудні, які вже засуджені до смерті, були піддані катуванню для того, щоб змусити їх розкрити імена співучасників. Катування в часи Середньовічної Інквізиції почало застосовуватися в 1252 році з Білля Ad Extirpanda і припинилося в 1816 році, коли інший папський Білль заборонив використання катування» [8].

Ранній сучасний період. Протягом раннього сучасного періоду Європи у практику ввійшло застосування «катування відьом». У 1613 році Антон Преторіус описав становище ув'язнених у в'язницях в своїй книзі «Грунтовна доповідь про чаклунство і чаклунів» («Gründlicher Bericht Von Zauberey und Zauberern»). Він був одним з перших, хто протестував проти всіх способів катування.

У той час як світські суди часто розглядали підозрюваних досить суворо, Уїлл і Аріель Дюран стверджували, що в Епоху Віри найбільш суворі процедури були здійснені благочестивими еретиками, проте, ще більш суворі процедури проводилися благочестивими ченцями. Домініканці отримали репутацію одних з найбільш грізних та новаторських мучителів в середньовічній Іспанії.

Катування продовжувало здійснюватись протестантами в епоху «Відродження проти вчителів, яких вони вважали еретиками. У 1547 році Джон Кальвін заарештував Жака Груета в Женеві, Швейцарія. Під катуванням він зізнався в скоєнні кількох злочинів, включаючи написання анонімного листа, залишеного в закритій кімнаті, у якому погрожував життю Кальвіна і його соратників. Рада Женеви обезголовила Жака Груета за схваленням Кальвіна» [9].

До того часу катування не було звичайною практикою в Англії і перш ніж особа могла бути піддана катуванню, потрібно було отримати спеціальний ордер від короля Якова I. Формулювання ордера показує деякі побоювання з гуманітарних міркувань, строгість методів допиту повинні були збільшуватись поступово, поки слідчі не були впевнені, що Фоукс розповів все, що знав. Зрештою, це не допомогло Фокусу, він був убитий на єдиній дибі в Англії, яка знаходилась в лондонському Тауері.

Таємна рада спробувала допитати за допомогою катування на дибі Джона Фелтона, який зарізав Джорджа Вільєрс, 1-го герцога Бакінгем до смерті в 1628 р., але судді заперечували, одногосно оголосивши, що використання катування суперечить законам Англії. «Катування було скасовано в Англії близько 1640 року (за винятком *reine forte et dure*, що було скасовано в 1772 році)» [10].

У колоніальній Америці жінки були засуджені до колодок з дерев'яними зажимами на своїх ротах або прикуті на «ганебному стільці» до підлоги за конкретний злочин, а саме за те, що занадто багато говорили. Деякі індіанські народи, особливо в області, яка пізніше стала східною половиною Сполучених Штатів, брали участь в жертвовному катуванню військовополонених.

Існували різні способи катування. Одним із них є катування, що включало підставку, на якій обвинувачена відьма сиділа на загострених металевих шипах з вагами, натягнутими від її ніг. Катування, що передбачало

сексуальне приниження, включало примусове сидіння на розпеченому стільці.

У 17-му столітті в багатьох європейських регіонах кількість випадків судового катування скоротилася. Чезаре Беккарія, італійський юрист, опублікував в 1764 році «Есе про злочини і покарання», в якому він стверджував, що, піддаючи катуванню, несправедливо карали невинних та говорив про те, що катування не повинно бути необхідним при доказі провини. Вольтер (1694–1778) також люто засудив катування в деяких з своїх есе.

У той час в Єгипті в 1798 році, Наполеон Бонапарт писав генералу-майору Берт'є щодо обґрунтованості застосування катування в якості інструменту допиту: «Варварський звичай побиття людей, підозрюваних у володінні важливими секретами має бути скасований. Завжди було визнано, що цей метод допиту, який піддає людей катуванню, є марним. Негідники кажуть, що приходить в голову, і все, що вони думають, що хтось хоче вірити». Отже, головнокомандувач заборонив використання методу, який «суперечить здоровому глузду і людяності» [11].

Європейські держави скасували катування зі свого статутного права в кінці XVIII – на початку XIX ст.: Англія скасувала катування приблизно в 1640, Шотландія в 1708 році, Пруссія в 1740 році, Данія близько в 1770 роки, Росія в 1774 році, Австрія і Річ Посполита в 1776 році, Італія в 1786 році, Франція в 1789 році. Швеція стала першою, зробивши це в 1722 і Нідерланди зробили те ж саме в 1798, Баварія скасувала тортури в 1806 році і Вюртемберг в 1809 році. В Іспанії, наполеонівські завоювання поклали край катуванню в 1808 році. Норвегія скасувала катування в 1819 році, а Португалія в 1826. Останніми європейськими юрисдикціями, які скасували право піддавати катуванню були Португалія (1828) і кантон (область) Гларус в Швейцарії (1851).

Застосування тортур з 1948 року. Сучасне ставлення до катування було сформовано проникливою реакцією на військові злочини і злочини

проти людяності, скоєні Країнами Осі (Країнами фашистського альянсу) і Союзними державами під час Другої світової війни, які призвели до широкої міжнародної відмови від більшості, «якщо не від всіх, перспектив цієї практики» [12].

За словами вченого Ерванда Абрамяна: «Хоча й було кілька десятиліть заборони застосування катування, які поширюються з Європи в більшість регіонів світу, в 1980-х, табу проти катувань було порушено і катування «повернулося з подвоєною силою», воно нагадує про себе частково по телебаченню і є можливістю зламати політичних в'язнів та протранслювати публічно їх політичні покаяння для здійснення ідеологічної війни, політичної мобілізації або потреби завоювати серця та уми» [13].

В 2004 і 2005 роках більше 16 держав були зареєстровані як такі, що здійснювали катування. В спробі підняти глобальну обізнаність Human Rights Watch (Нагляд за правами людини) створив інтернет-сайт, «щоб попередити людей за допомогою новин і мультимедійних публікацій про катування, що зустрічаються у всьому світі» [13]. Міжнародна рада реабілітації жертв катування зробила глобальний аналіз застосування катування, що базувався на даних щорічних доповідей про права людини таких структур, як Amnesty International, Human Rights Watch, Організації Об'єднаних Націй.

Ці повідомлення підтверджують припущення про те, що застосування катування відбувається в чверті держав світу на регулярній основі. Ця глобальна поширеність катування оцінюється за величиною окремих груп високого ризику і кількістю катувань, які застосовуються цими групами. Такі групи зазвичай включають біженців та осіб, які є або були піддані катуванню. За словами професора Дарія Реялі: «Хоча диктатури, можливо, використовували катування «більш і більш недескримінаційно», це є сучасні демократії, «Сполучені Штати, Великобританія і Франція», які «вперше і експортували методи, які стали «the lingua franca» сучасного катування: методи, які не залишають ніяких слідів». Практика застосування катування використовується в якості «утисків політичних опонентів або може бути

частиною кримінальних методів розслідування або допиту з метою отримання необхідної інформації і підтримці правоохоронними органами повноважень над пересічними громадянами» [14].

Сучасна концепція методів катування, які не залишають ніяких речових доказів, зазначається в Діагностичному і статистичному керівництві з психічних розладів 1995 року, 4-му виданні (скорочено DSM–IV), в рамках зміни визначення посттравматичного стресового розладу (далі – ПТСР). Це переглянуте визначення із включенням психологічного катування констатує: «Існує стурбованість тим, що визначення посттравматичного стресового розладу, дане Діагностичним і статистичним керівництвом з психічних розладів, не включає в себе ті форми психологічного катування, в яких фізична цілісність людини не ставиться під загрозу. Передбачається, що будь-яким діагностичним критерієм, який характеризує травматичні стреси, що призводять до ПТСР, повинні бути виражені таким чином, щоб були включені психологічні форми катування» [15].

Після 1995 року широке визначення катувань варіюється від будь-яких дій, якими заподіюється сильний біль або страждання, психічне або фізичне, що навмисно заподіюється особою до термінів психологічні тортури, включаючи такі методи допиту, «як позбавлення сну, одиночне ув'язнення, сексуальне і культурне приниження, застосування погроз і фобій, щоб викликати страх, смерть або травми» [15].

Катування, як і раніше, здійснюється в ліберальній демократії, незважаючи на кілька міжнародних договорів, таких як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Конвенції ООН проти катувань, згідно з якими застосування катування є незаконним. Незважаючи на такі міжнародні конвенції, випадки катування продовжують з'являтися. Прикладом є Тортури ув'язнених у тюрмі Абу-Грейб в 2004 році, здійснювані американськими солдатами, включаючи згвалтування, напади та інші зловживання положенням. Конституція США та американські закони забороняють застосування катування, але такі порушення прав людини

відбулися під час боротьби з терором під евфемізмом розширеного допиту. США переглянули попередню політику щодо катувань в 2009 році при адміністрації Обама. Ця редакція анулює Розпорядження №13440 від 20 липня 2007 року, відповідно до якого стався цей інцидент в Абу-Грейб, в якому мало місце жорстоке поводження з ув'язненими. Урядове розпорядження №13491 від 22 січня 2009 року додатково визначає політику США «щодо методів катування і допиту, це розпорядження є спробою подальшого запобігання випадків катування» [16].

Отже, застосування катування відоме з найдавніших часів як засіб покарання, залякування і отримання свідчень. Зокрема, різноманітні катування широко застосовувалися в Стародавньому Римі. В середні віки широке застосування катування було пов'язане з розшуковою формою кримінального процесу. У Європі обмеження застосування катування спостерігається тільки з кінця XVII століття, а вже в другій половині XVIII століття ряд провідних держав Європи повністю забороняють застосування катування. У XX столітті катування знов входять в широке вживання в державах з тоталітарними, диктаторськими і іншими репресивними режимами, проте, їх застосування ґрунтувалося, як правило, вже не на законі, а на таємних наказах і інструкціях. В даний час катування заборонене конституціями і законами практично всіх держав сучасного світу.

Після ратифікації УРСР 26 січня 1987 р. Конвенція ООН проти катувань 1984 року порушила питання узгодження національного законодавства з конкретними міжнародними законами.

Тому підставою для заборони катувань в Україні є ст. 28 Конституції України «нікого не може бути піддано катуванням, жорстокого, нелюдського або такого що принижує людську гідність, поводженню або покаранню». Однак, щоб ефективно боротися з будь-якою шкідливою для суспільства поведінкою, недостатньо заявляти про те, що секс недостатньо. необхідний механізм залучення винних до суду.

Як уже вказувалось, поняття «катування» згідно Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. (більше відома під назвою Конвенція ООН проти катувань) означає будь яку дію, якою будь якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, для отримання від неї або від третьої особи інформації чи визнання, покарати її за дії, які були вчинені нею або третьою особою чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. До цього поняття не включаються «біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» [17].

Зі змісту Конвенції ООН проти катувань також випливає, що основними складовими катування є: спричинення сильного болю або страждання; вчинене безпосередньо державними посадовими особами чи іншими «офіційними» особами, з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди; вчинене з конкретною метою.

Проте сам факт існування у Кримінальному кодексі України (далі - КК України) окремої статті про "Катування" не дозволяє зробити висновок про наявність дієвого механізму кримінально-правової охорони суспільних відносин від катувань. Інколи, законодавство не досить вдало проводить імплементацію міжнародно-правової норми, чим не полегшує, а навпаки, ускладнює охорону тих чи інших цінностей, встановлення ознак складу злочину і, що найголовніше, робить складною кримінально-правову кваліфікацію вчиненого діяння через спеціальне створення невиправданої конкуренції або ж колізії норм. Проблема невдалого проведення імплементації положень Конвенції проти катувань створила значну кількість

неузгодженостей як на теоретичному рівні, так і у правозастосовній діяльності.

У КК України 1960 р. окремої статті, яка б передбачала відповідальність за катування не було. Щоразу, заслуховуючи доповіді України згідно з вимогою Конвенції проти катувань, Комісія ООН констатувала, що ані нова Конституція України, ані національне законодавство не містять дефініції "катування". У тих, хто не ознайомлювався із змістом Особливої частини КК України 1960 р. могло скластися хибне враження, що в Україні не є кримінально-каріаними катування і що держава байдуже відноситься до фактів катувань. Звісно, що ситуація не була настільки критичною, як про це зазначалося у міжнародно-правових доповідях. У КК України 1960 р. містилися склади злочинів, передбачені «ч. 2 ст. 166 (перевищення влади або посадових повноважень, якщо воно супроводжувалося насильством, застосуванням зброї або болісними і такими, що обріажають особисту гідність потерпілого діями), ч. 2 ст. 175 (примушення давати показання, поєднане з застосуванням насильства або із знуцанням з особи, яку допитують)» [18, с. 66].

1.2. Універсальне міжнародно – правове регулювання у сфері боротьби з катуванням

На тлі проблеми дотримання фундаментальних прав і свобод людини, що характерна, тією чи іншою мірою, для всіх регіонів світу, а у даний час зберігає глобальний характер, міжнародно-правове регулювання протидії катуванню та іншим формам негуманного поведження є одним з найбільш дієвих способів її комплексного вирішення.

Активна розробка міжнародно-правових норм, присвячених правам людини, почалася після II Світової війни. Початок цієї роботи пов'язують із створенням ООН. Як зазначив І.І. Лукашук: «...В роки II Світової війни антигітлерівська коаліція істотно зміцнила нормативну основу

універсального міжнародного права, перш за все, в результаті прийняття Статуту ООН...» [19, с. 38].

У ст. 1 Статуту ООН основною метою організації названо міжнародну співпрацю у заохоченні та розвитку поваги до прав людини і основних свобод, а ст. 55 Статуту ООН закріпила, що всі прийняті в рамках ООН «правові акти повинні сприяти загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для кожного, незалежно від раси, статі, мови і релігії» [20, с. 27]. Інакше кажучи, Статут ООН закріпив принцип дотримання прав людини, що створило основу для подальшого розвитку міжнародної правотворчості цього напрямку.

Наступний крок у забезпеченні основних прав і свобод людини пов'язаний з прийняттям Статуту Міжнародного військового трибуналу для реалізації судового розгляду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі 1945 р. На підставі цього документу почав свою роботу Нюрнберзький процес, в ході якого міжнародне співтовариство засудило факти катувань і нелюдського поводження щодо військовополонених і цивільного населення, що мали масовий характер у ході II Світової війни.

Отже, Статут ООН, Статут Міжнародного військового трибуналу і винесений ним Вирок створили основу для більш детальної розробки міжнародно-правових норм у сфері захисту прав і свобод людини у цілому і захисту від негуманного поводження зокрема.

Загальна декларація прав людини, прийнята Резолюцією 217 А (III) ГА ООН від 10.12.1948 р. вперше розкрила перелік прав людини, поставлених під захист міжнародного права. Одна із статей Декларації закріпила, що її мета – визнання гідності, властивої усім членам людської сім'ї, інша, «що ніхто не повинен зазнавати катувань, або жорстокого, нелюдського, чи такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» [21, с. 23]. Таким чином, проголосивши заборону катувань і жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, Загальна декларація

прав людини визначила вектор для «подальшого міжнародно-правового співробітництва держав у цій сфері, яке отримало відображення у подальших міжнародно-правових актах і національному законодавстві більшості держав світу» [22, с. 61].

До таких актів слід віднести *Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955* (далі – *Правила 1955 р.*). У 1977 р. сфера дії Правил була розширена і поширена, зокрема, на осіб, які утримуються під вартою під час попереднього слідства. Не дивлячись на рекомендаційний характер, даний документ виділив ряд важливих положень: по-перше – закріпив принципи і норми поводження з різними категоріями ув'язнених осіб; по-друге – комплексно сформулював базові підходи до регулювання даної сфери визнані ООН; і, по-третє – встановив заборону на застосування жорстоких, нелюдських або принижуючих людську гідність видів покарань. Таким чином, Правила 1955 р., закріпили ставлення ООН «до проблеми захисту ув'язнених від негуманного поводження і цим вплинули на формування аналогічного підходу до зазначеної проблеми у всій міжнародній спільноті» [23, с. 41].

Більш значна роль у розвитку згаданих міжнародних стандартів відведена *Міжнародному пакту про громадянські і політичні права 1966 р.* Дублюючи окремі норми Декларації 1948 р., він регулює проблему захисту від катувань та інших форм негуманного поводження більш чітко і однозначно. Про це свідчить, наприклад, ст. 7 Пакту, яка доповнює ст. 5 Декларації заборonoю проводити над ким-небудь без його вільної згоди медичні або наукові дослідження. Характерно, що Пакт 1966 р. встановив «абсолютний характер заборони на застосування катувань та інших форм негуманного поводження, про що свідчить його 4 стаття» [24].

Вперше визначення катування було дано в *Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, прийнятої Резолюцією 3452 (XXX) ГА ООН від 09.12.1975 р.* Також Декларація 1975 р. розмежовує катування і

жорстоке, нелюдське або принижуюче гідність поведження чи покарання, встановлюючи, що катування розуміється як «посилений і навмисний вид останнього» [25, с. 67].

Наступним міжнародно-правовим актом що містить заборону на застосування катувань став *Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий Резолюцією 34/169 ГА ООН від 17.12.1979 р.* (далі – Кодекс 1979 р.). Зазначений документ містить спеціальну норму що «забороняє здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-якої дії, яка становить катування або інші жорстокі, нелюдські чи такі, що принижують гідність, види поведження та покарання» [26, с. 159].

У резолюції 34/169 від 17 грудня 1979 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку і звернулася до урядів країн - членів ООН з рекомендацією позитивно «розглянути питання про його використання в рамках національного законодавства або практики в якості збірника законів, спрямованих, які повинні дотримуватися посадовими особами з підтримання правопорядку» [27].

Подібно Кодексу 1979 р., заборона катування та інші форми негуманного поведження була сформульована у *Принципах медичної етики*, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я щодо захисту ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поведження і покарання, прийнятих Резолюцією 37/194 ГА ООН від 18.12.1982 р.

Принцип 1 передбачає:

«Працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, що забезпечують медичне обслуговування ув'язнених або затриманих осіб, зобов'язані охороняти їх фізичне і психічне здоров'я і забезпечувати лікування захворювань такої ж якості і рівня, яке забезпечується особам, які не є ув'язненими чи затриманими».

Принцип 2 говорить:

«Працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, роблять грубе порушення медичної етики, а також злочин, відповідно до чинних міжнародних документів, якщо вони займаються активно чи пасивно діями, які представляють собою участь або співучасть у тортурах або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видах поводженню чи покаранню, або підбурювання до їх вчинення, або спроби здійснити їх» [28].

Принципи ефективного документування тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Вони засновані на розслідуванні пунктах, які містяться в Керівництві по ефективному попередженню та розслідуванню позазаконних, довільних і сумарних страт, прийнятому Економічною і соціальною радою ООН в його резолюції 1989/65 та схваленому Генеральною Асамблеєю ООН в її резолюції 44/162 (1989). Принципи розроблені з метою застосувати до проблеми катувань ті ж принципи розслідування, які застосовуються щодо позазаконних страт, але з поправками, які відображають специфіку проблеми. У своїй доповіді 56-й сесії Комісії ООН з прав людини «(березень-квітень 2000 року) Спеціальний доповідач з питань про тортури сер Найджел Родлов висловив думку, що ефективність Принципів зросте, якщо вони будуть схвалені Комісією з прав людини, а також Економічною і соціальною радою і Генеральною Асамблеєю ООН» [29].

Більш розгорнуте визначення, поняття катування отримало у *Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, що була прийнята 10.12.1984 р.* (далі – Конвенція проти катувань 1984 р.). В основу цієї конвенції були покладені перероблені положення Декларації 1975 р., проте, на відміну від останньої, Конвенція 1984 р. має не рекомендаційний, а обов'язковий характер, що значно посилює її правозастосовчий потенціал.

Найбільш цінними, положеннями Конвенції 1984 р. є: «а) визначення катування (ст. 1); б) розширення кола суб'єктів вчинення катування (ст. 1);

в) заборона використання в якості виправдання для катувань або інших форм негуманного поводження будь-яких виняткових обставин (наприклад, стану чи загрози війни, внутрішньої політичної нестабільності) (ст. 2); г) неможливість використовувати як виправдання катувань наказу вищого начальника або державної влади (ст. 2); г) зобов'язання встановити у національному законодавстві покарання за катування, участь, співучасть, підбурювання і намір їх вчинити як за кримінальний злочин з урахуванням їх тяжкого характеру (ст.ст. 4, 7); д) зобов'язання включати положення про заборону застосування катувань у посадові правила або інструкції співробітників правоохоронних органів, медичного персоналу та інших осіб, які в силу своїх службових обов'язків можуть мати відношення до утримання під вартою і допитів позбавлених свободи осіб (ст. 10); е) визнання об'єктом злочину, будь-якої особи, яка з будь-яких причин, законно чи незаконно, позбавлена волі (ст.ст. 10–13, 15); ж) зобов'язання систематично розглядати правила, інструкції, методи і практику ведення допиту, а також умови утримання під вартою і поводження з особами, підданими будь-якій формі обмеження або позбавлення волі, з тим, щоб не допускати жодних випадків катувань (ст. 11); з) зобов'язання дотримуватися і забезпечувати право жертви катувань на подачу скарги і її швидкий і неупереджений розгляд (ст. 13)» [30].

У розвиток положень Пакту 1966 р. Резолюцією 43/173 ГА ООН від 09.12.1988 р. був прийнятий *Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі* (далі – Звід принципів 1988 р.). Будучи елементом «м'якого» міжнародного права, Звід принципів 1988 р., тим не менш, узагальнив накопичений міжнародно-правовий досвід у сфері боротьби з катуваннями та закріпив ряд фундаментальних ідей спрямованих на забезпечення захисту від катувань та інших форм негуманного поводження.

Принцип 6 Зводу принципів говорить: «Жодне затримане або тримання під вартою, особа не повинна зазнавати тортур, або жорстокого,

нелюдського, або такого, що принижує гідність видам поведження чи покарання. Ніякі обставини не можуть служити виправданням для тортур або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання»С

«Так само заборона на застосування катувань та інших форм негуманного поведження» закріплена у *Конвенції про права дитини 1989 р.* А саме ст. 37 Конвенції встановлює, що «держави-учасниці зобов'язані забезпечувати, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведження та покарання» [14].

Пізніше, Резолюцією 45/111 ГА ООН від 14.12.1990 р. були прийняті *Основні принципи поведження з ув'язненими*, в п. 5 яких було проголошено: «...усі ув'язнені користуються правами людини і фундаментальними свободами, викладеними у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права і Факультативному протоколі до нього, а також такими іншими правами, які викладені в інших пактах Організації Об'єднаних Націй» [14].

На даний час триває активна розробка міжнародних норм «м'якого права», спрямованих на попередження і припинення катувань та інших форм негуманного поведження. Зокрема, цьому питанню приділено увагу у *Віденській декларації і програмі дій 1993 р.*, прийнятій на II Всесвітній конференції з прав людини. Дана декларація розглядає катування і жорстокі, нелюдські та принижують гідність, види поведження та покарання, в якості перешкод на шляху повного здійснення всіх прав людини.

Не менш важливим міжнародно-правовим актом є *Принципи ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поведження і покарання 2000 р.* У цьому документі описані процесуальні процедури встановлення фактів і розслідування цього виду злочинів. Зокрема, у

Принципах 2000 р. в якості одного з необхідних процесуальних заходів розглядається «оперативне та ефективне розслідування скарг та повідомлень про катування або жорстоке поводження» [32, с. 60].

Також, можна розглянути чотири *Женевські конвенції*, часто звані «правилами ведення війни», які були прийняті Міжнародної Дипломатичної конференцією в 1949 р, є головною ланкою системи міжнародного гуманітарного права. Хоча ці договори мають справу головним чином з міжнародними збройними конфліктами, певні положення (і особливо, Другий додатковий протокол) застосовні в контексті внутрішніх збройних конфліктів, таких як, наприклад, громадянські війни, заколоти і менш масштабні військові дії, спрямовані проти збройних груп. У таких ситуаціях часто виникає додаткове взаємодія між стандартами в галузі прав людини та іншими гуманітарними нормами, що відносяться до збройних конфліктів. Однак, за «будь-яких обставин, тортури і жорстоке поводження з будь-якими особами при будь-якій формі утримання під вартою, заборонені» [33].

До рекомендаційних норми загального характеру можна віднести *Віденську декларацію і Програму дій*, які були прийняті представниками 171 держави на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 року. Беручи Декларацію і Програму дій, держави - члени ООН урочисто зобов'язалися поважати права людини і основні свободи і приймати в індивідуальному і колективному порядку заходи і програми, націлені на те, щоб здійснення прав людини стало реальністю для всіх людей. Пункт 5 розділу В (Свобода від катувань) Декларації і Програми дій говорить:

54. Всесвітня конференція з прав людини вітає ратифікацію багатьма державами - членами Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання та настійно закликає до її якнайшвидшої ратифікації всіма іншими державами-членами.

55. Всесвітня конференція з прав людини підкреслює, що одним з найбільш огидних способів нехтування людської гідності є тортури, які

позбавляють жертв гідності і підривають їх здатність продовжувати своє життя і діяльність.

56. Всесвітня конференція з прав людини підтверджує, що, згідно з міжнародним правом в області прав людини і гуманітарного права, свобода від катувань є правом, яке має захищатися в будь-яких обставинах, в тому числі в періоди внутрішніх або міжнародних заворушенням чи збройних конфліктів.

57. У зв'язку з цим Всесвітня конференція з прав людини настійно закликає всі держави негайно покласти край практиці тортур і назавжди викоринити це зло на основі повного здійснення Загальної декларації прав людини, а також відповідних конвенцій і, при необхідності, за допомогою зміцнення існуючих механізмів. Всесвітня конференція з прав людини закликає всі держави в повній мірі співпрацювати зі спеціальним доповідачем у здійсненні його мандата.

58. Особливу увагу слід приділяти забезпеченню універсального дотримання і ефективного здійснення Принципів медичної етики, що відносяться до ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, «у захисті ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийнятих Генеральною Асамблеєю організації Об'єднаних Націй» [34].

Протягом ряду років, крім перерахованих вище, був розроблений ряд інших правил і норм. Вони не є обов'язковими для виконання, але відображають здебільшого прийняті стандарти, вироблені в результаті вивчення позитивної практики. Ці правила і керівні принципи особливо корисні як довідковий матеріал з точки зору прийнятих стандартів для державних посадових осіб, відповідальних за правосуддя, охорону порядку і місця позбавлення волі. Вони також корисні в якості інструментів контролю за виконанням державами міжнародних стандартів і інших міжнародних зобов'язань в галузі прав людини.

До таких документів належать:

- «Європейські тюремні правила, прийняті Радою Європи, (1987 р.)» [17];
- «Основні Принципи ООН, що стосуються ролі юристів (1990 р.)» [46];
- «Правила ООН щодо захисту позбавлених волі неповнолітніх (1990 р.)» [53];
- Основні Принципи ООН щодо використання сили і вогнепальної зброї посадовими особами правоохорони (1990 р.);
- «Декларація ООН щодо захисту всіх осіб від примусового зникнення (1992 р.)» [59].

Таким чином, можна окреслити систему міжнародно-правових актів, які становлять систему універсальних нормативних міжнародно-правових механізмів, спрямованих на міжнародну боротьбу з катуванням та іншими формами негуманного поводження. За ознакою юридичної сили і сфери застосування розглянуті норми можна класифікувати у наступні групи:

1 група – обов'язкові норми загального характеру (Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р.);

2 група – обов'язкові норми галузевого характеру (Статут Міжнародного Військового Трибуналу 1945 р.; Вирок Міжнародного Військового Трибуналу 1946 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та ін.);

3 група – обов'язкові норми спеціального характеру (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 р.);

4 група – рекомендаційні норми загального характеру (Загальна Декларація прав людини 1948 р.; Віденська декларація і програма дій 1993 р.);

5 група – рекомендаційні норми галузевого характеру (Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими 1955 р.; Кодекс поведінки

посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 р.; Звід принципів захисту усіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі 1988 р. та ін.).

6 група – рекомендаційні норми спеціального характеру (Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання 1975 р.; Принципи ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання 2000 р. та ін.).

1.3. Регіональне міжнародно – правове регулювання у сфері боротьби з катуванням

Розглянувши універсальні міжнародно-правові акти у сфері боротьби з катуванням та іншими формами негуманного поведження, варто звернути увагу на регіональні документи, прийняті в даній сфері. Це насамперед чотири основні регіональні договори з прав людини – в Європі, Африці, арабських країнах, Північній і Південній Америці, кожний з яких містить чітку і однозначну заборону на застосування тортур. А також два регіональні договори в Європі та Америці, які конкретно стосуються катування.

Першою з таких конвенцій є *Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод*, прийнята відповідно до Загальної декларації прав людини з метою дотримання країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини. Конвенція була відкрита для підписання 4 листопада 1950 року, набула чинності 3 вересня 1953 р.

Стаття 3 вказаної конвенції говорить: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню» [36].

Рада Європи (далі – РЄ) також ухвалила міжнародно-правовий документ, що стосується конкретно катування: *Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р.*

Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню має на меті посилення захисту цієї свободи у межах держав – членів РЄ.

Вона визначає статус та умови діяльності Європейського комітету з питань «запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, РЄ – додаткового несудового міжнародного органу захисту цієї свободи» [37, с. 107].

Щодо договорів, які були прийняті в рамках Організації американських держав, то найвизначнішою є *Американська конвенція про права людини 1969 року*, яка є регіональним договором, прийнятим під егідою Організації американських держав. Стаття 5 цієї конвенції говорить: «Кожна людина має право на фізичну, психічну, і моральну недоторканність. Нікого не може бути піддано катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність покаранню або поводженню. Всі особи, позбавлені волі, мають право на повагу гідності, властивої людській особистості» [38].

Організація американських держав також прийняла спеціальний документ у сфері катування – *Міжамериканську конвенцію з попередження та покарання тортур 1985р.* Дана конвенція набула чинності 28 лютого 1987 року, і, станом на 2013 р, 18 країн є її учасницями, а також дві держави підписали, але ще не ратифікували дану конвенцію.

Міжамериканська конвенція визначає катування більш розширено, ніж Конвенція ООН проти катувань. Для цілей цієї Конвенції, тортури розуміються, як будь-яка дія, що навмисно здійснюється для заподіяння людині фізичного або морального болю або страждання з метою розслідування кримінальної справи, як засіб залякування, в якості особистого

покарання, як превентивний захід, в якості покарання або для будь-яких інших цілей.

Крім того, в Конвенції конкретно йдеться про те, що будь-яка публічна посадова особа, яка здійснює катування або, яка замовляє катування – винна в скоєнні злочину і те, що особа діяла за наказом, не звільняє від відповідальності за скоєння даного злочину. Конвенція передбачає категоричну заборону на застосування тортур, які не можуть бути призупинено ні за яких обставин.

Також Конвенція зобов'язує держави-учасниці вживати ефективні заходи щодо запобігання і покарання інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання.

Хоча Конвенція не містить окремого механізму примусу, «Міжамериканська комісія з прав людини зобов'язана повідомляти про випадки катувань в державах-учасниках» [39].

Що стосується африканського регіону, то у 1981 році Організацією африканської єдності прийнята *Африканська хартія прав людини і народів*.

Африканська хартія говорить: «Кожна людина має право на повагу до її гідності, властивої людській особистості, і на визнання її правового статусу. Всі форми експлуатації і приниження людини, особливо рабство, работоргівля, тортури, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження і покарання повинні бути заборонені» [39].

Варто також відзначити такий міжнародно-правовий документ, як *Арабська хартія з прав людини*.

Стаття 8 Арабської хартії з прав людини, яка була прийнята Лігою арабських держав 22 травня 2004 року та набула чинності 15 березня 2008 року, передбачає, що:

1. Нікого не може бути піддано фізичним або психологічним тортурам або жорстоким, принизливим, образливим або нелюдським поводженням.

2. Кожна держава-учасниця забезпечує захист кожного окремого суб'єкта під її юрисдикцією, від такої практики і вживає ефективних заходів

щодо їх запобігання. Акти катування повинні розглядатися як злочини, які караються за законом і не підлягають позовній давності. Кожна держава-учасниця гарантує правовий захист для будь-якої жертви тортур і право на реабілітацію і компенсацію.

На додаток до вищеописаних міжнародно-правових документів, існує цілий ряд загальних стандартів і принципів, які мають безпосереднє відношення до питань запобігання катуванням. Вони надають докладні і корисні рекомендації для інтерпретації таких термінів, як "жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання", а також для виконання договірних зобов'язань» [40, с. 106].

Отже, катування заборонені в ряді регіональних міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини. Регіональні інструменти в Африці, Північній і Південній Америці, арабських країнах і Європі також забороняють застосування катування. Основними регіональними міжнародно-правовими документами в даній сфері є: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р., Американська конвенція про права людини 1969 р., Міжамериканська конвенція з попередження та покарання тортур 1985р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р., Арабська хартія прав людини 2004 р. «М'яке право» доповнює правове регулювання у сфері заборони на застосування катування та інших видів негуманного поводження.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ КОНТРОЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ЗАБОРОНИ КАТУВАННЯ

2.1. Універсальні контрольні механізми щодо заборони катування

Загальноприйнятою є думка про те, що будь-які правові норми виконують покладені на них функції тільки у випадку їх дотримання, а механізм реалізації міжнародно-правових норм здійснюється за допомогою їх імплементації у національне законодавство держав і контролю з боку міжнародних організацій або спеціально створених незалежних органів за дотриманням державами їхніх зобов'язань згідно з цими нормами.

На сьогоднішній день дотримання прав людини є наріжним каменем розвитку суспільних відносин, як у середині окремих держав, так і за їх межами. Очевидно, що міжнародно-правові норми, що закріплюють основні права і свободи людини, у силу їхніх конструктивних особливостей, самі по собі не в змозі забезпечити повного дотримання проголошених у них положень.

Можна зазначити, що дані фактори однаково стосуються як міжнародної системи норм щодо захисту прав людини у цілому, так і її окремих елементів, одним з яких є система норм у сфері боротьби з катуванням та іншими формами негуманного поводження. Таким чином, ці фактори обумовлюють доцільність застосування міжнародного контролю за дотриманням міжнародних правових норм у сфері боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження.

Дана ідея у міжнародному праві не нова. Так за твердженням Ж. Пікте і Х.П. Гассера, контроль за дотриманням прав людини вже застосовувався раніше, але здійснювався обмеженим колом суб'єктів – державами-

покровительками та Міжнародним Комітетом Червоного Хреста (далі-МКЧХ) – і тільки у воєнний час.

Заснований в 1863 р в Женеві, як самостійна приватна гуманітарна організація, *Міжнародний Комітет Червоного Хреста* надає різноманітну допомогу жертвам зовнішніх і внутрішніх збройних конфліктів. Його робота заснована на принципі абсолютного нейтралітету по відношенню до конфліктуючих сторін. У разі міжнародного збройного конфлікту між державами, які беруть участь в Женевських конвенціях, МКЧХ має право відвідувати всі місця, де містяться військовополонені або цивільні інтерновані особи, які перебувають в ув'язненні або відбувають трудову повинність. У випадках внутрішніх збройних конфліктів МКЧХ пропонує свої послуги сторонам, які беруть участь в конфлікті, і, за їх згодою, має доступ до місць ув'язнення. В умовах внутрішніх конфліктів і напружених ситуацій, він пропонує гуманітарні ініціативи, в які можуть входити відвідування осіб, затриманих з міркувань безпеки. Представники МКЧХ «відвідують затриманих осіб з метою оцінити і, при необхідності, поліпшити матеріальні та психологічні умови утримання і попередити можливі тортури і жорстоке поводження» [41].

Ще одним із механізмів контролю, що діє в рамках Статуту ООН, є *Комісія з прав людини ООН* (з 2006 року – Рада з прав людини ООН). Ця комісія, заснована у 1946 році, стала однією з двох «функціональних комісій» у первісній структурі ООН, поряд з Комісією із положення жінок. До основних завдань Комісії спочатку відносилась підтримка прав людини і допомога державам у розробці відповідних угод. Пізніше Комісія стала розслідувати порушення прав людини в окремих державах і оприлюднювати звіти щодо них. Аналіз даного механізму дозволяє нам охарактеризувати його як універсальний (поширює свою дію на всю територію земного шару), організаційний (функціонує у рамках міжнародної міжурядової організації), галузевий (охоплює весь комплекс прав людини для кожної людської істоти без винятку) і ретроспективно-проспективний (створює умови для

дотримання прав людини, а також здійснює заходи щодо припинення порушень таких прав).

В 1985 році Комісія у своїй резолюції 1985/33 постановила призначати *спеціального доповідача з питань, пов'язаних зі застосуванням катувань*. Спеціальному доповідачеві доручене завдання запитувати та отримувати достовірну та надійну інформацію з питань, пов'язаних з катуванням, та негайно реагувати на неї. В своїх подальших резолюціях Комісія неодноразово подовжувала мандат Спеціального доповідача.

Повноваження Спеціального доповідача відносно моніторити поширюються на всі Держави-учасниці Організації Об'єднаних Націй, а також на всі держави, які мають статус спостерігача, незалежно від того, чи ратифікувала відповідна Держава Конвенцію проти катувань. Спеціальний доповідач встановлює контакти з Урядами, запитує у них інформацію щодо «законодавчих та адміністративних заходах, вжитих ними з метою запобігання катуванням; пропонує їм усунути будь-які наслідки катувань та просить їх відповісти на запити стосовно повідомлень про ймовірні факти застосування катувань» [42].

Мандат *Спеціального доповідача з питань насилля відносно жінок* був заснований в 1994 році відповідно до резолюції 1994/45 Комісії з прав людини, а згідно резолюції 1997/44 його мандат був подовжений. Для виявлення та розслідування певних ситуацій та повідомлень про застосування катувань щодо жінок у будь-якій країні Спеціальний доповідач, в гуманітарному дусі, розробив та ввів процедуру з метою отримання роз'яснень та інформації про певні випадки ймовірного насильства від Урядів. Такі повідомлення можуть стосуватися «однієї чи декількох осіб (зі зазначенням їх імен) або містити інформацію більш загального характеру, що свідчить про умови потурання насильству відносно жінок або про систематичну практику такого насильства» [43].

Фізичні і психологічні наслідки катувань можуть бути жахливими та продовжуватися протягом багатьох років, не лише для жертв, а й також для

членів їх сімей. Допомогу в подоланні травми можна отримати від організацій, що спеціалізуються на наданні допомоги жертвам катувань. В грудні 1981 року Генеральна Асамблея заснувала *Добровільний фонд Організації Об'єднаних Націй для жертв катувань* з метою «залучення добровільних внесків для розподілення поміж неурядових організацій (НУО), які надають психологічну, медичну, соціальну, економічну, правову та інші форми гуманітарної допомоги жертвам катувань та членам їх сімей» [44].

Механізмом контролю, покликаним забезпечувати дотримання стандартів, закріплених у Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права 1966 р. став *Комітет з прав людини*. Комітет з прав людини був утворений на підставі частини IV Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. з метою «здійснення контролю за дотриманням державами-учасницями взятих на себе зобов'язань і встановлення фактів, пов'язаних з цими зобов'язаннями» [45, с. 58]. Характеризуючи цей механізм, варто відзначити, що він є універсальним (поширює свою дію на всю територію земного шару), договірним (функціонує на підставі міжнародної норми договірного характеру), галузевим (охоплює значну частину комплексу прав людини) і ретроспективним (здійснює контроль, реагуючи на порушення положень Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права 1966 р.) «міжнародним механізмом контролю у сфері прав людини, а, отже, й у сфері боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження» [46].

Наступним документом є Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. У п. «b» ст. 5 даної конвенції закріплено «право на особисту безпеку і захист з боку держави від насильства або тілесних ушкоджень, заподіяваних як урядовими посадовими особами, так і будь-якими окремими особами, групами або установами» [47]. Для контролю за виконанням приписів цієї конвенції на підставі її ст.8 був створений *Комітет з ліквідації расової дискримінації*, який наділений повноваженнями: а) готувати періодичні доповіді з питань виконання державами-членами їхніх

зобов'язань відповідно до цієї конвенції; б) здійснювати заходи раннього попередження або невідкладні процедури, які мають форму висновків комітету або листів урядам країн; в) додатково взаємодіяти з державами, які зробили заяву відповідно до ст. 14 Конвенції, «на основі повідомлень про індивідуальні випадки ймовірних порушень Конвенції» [26].

Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р. закріпила: «...термін «злочин апартеїду», ...означає...: а) позбавлення члена або членів расової групи або груп права на життя і свободу особистості: ...шляхом заподіяння членам расової групи або груп серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу і зазіхання на їх свободу або гідність чи у результаті застосування до них катувань або жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність поведження і покаранім...»[48] тим самим позначивши катування як форму утиску людини за національно-етнічною ознакою. Міжнародним механізмом контролю за дотриманням положень цієї конвенції є Міжнародний кримінальний суд, утворений на підставі Римського статуту *Міжнародного кримінального суду* 1998 р. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється не тільки «на злочин апартеїду, а й на злочин геноциду і військові злочини» [54], «формою здійснення яких є катування та інші форми жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поведження і покарання» (ст. 2 [29]); (ст. 3 [22]).

Конвенція проти катувань 1984 р. – це спеціалізований міжнародний договір, цілком присвячений проблемі боротьби з «катуваннями та іншими формами негуманного поведження по відношенню до будь кого. Міжнародним контрольним механізмом є Комітет проти катувань, утворений відповідно до ст.17 Конвенції» [31].

Завдання *Комітету проти катувань* у цілому зводяться до контролю за дотриманням Конвенції державами-учасницями. Комітет проти катувань здійснює свою контрольну діяльність на трьох рівнях: 1) отримує від держав-учасниць доповіді про вжиті ними заходи щодо здійснення своїх зобов'язань (ст. 19); 2) проводить розслідування на території держав-учасниць Конвенції

(ст. 20); 3) приймає скарги від однієї держави-учасниці на іншу державу-учасницю, а також від фізичних осіб на території держав-учасниць Конвенції на дії цих держав, що «порушують положення згаданої конвенції» (ст.ст. 21, 22 [31]).

Характеризуючи цей механізм контролю, відзначимо, що він є універсальним (поширює свою дію на всю територію земної кулі), договірним (функціонує на підставі міжнародної норми договірного характеру), спеціальним (спрямований на запобігання особливого виду порушень прав людини) і ретроспективно-проспективним (створює умови для забезпечення захисту від катувань та інших форм негуманного поводження, а також застосовує заходи у разі порушення приписів Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 р.).

Ще один міжнародно-правовий акт присвячений захисту прав людини – це Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. Крім інших прав, дана конвенція закріплює, «що ніхто не може бути підданий катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» (ст. 3 [15]). Міжнародним механізмом, що здійснює контроль за виконанням приписів цього документа, виступає *Європейський суд з прав людини*. Юрисдикція цього міжнародного судового органу поширюється на усіх держав-учасниць Ради Європи, що ратифікували Європейську Конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р., і включає усі питання, які стосуються тлумачення і застосування зазначеної конвенції, включаючи міждержавні справи і скарги окремих осіб.

Цей механізм може бути охарактеризований як регіональний (поширює свою дію на територію Європи), процесуальний (функціонує у формі постійно діючого міжнародного судового органу), галузевий (спрямований на комплексний захист прав людини) і ретроспективно-проспективний (застосовує заходи у разі порушення приписів Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р., а також створює підстави для

забезпечення права на захист від катувань та інших форм негуманного поводження).

Таким чином, отримані результати дозволяють класифікувати міжнародні механізми контролю у сфері боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження наступним чином:

- за територіальною ознакою – універсальні, регіональні, субрегіональні;
- за формою – організаційні, договірні, процесуальні;
- за сферою діяльності – загальні, галузеві, спеціальні;
- за методом діяльності – проспективні, ретроспективні, ретроспективно-проспективні (змішані).

Отже, основними сучасними міжнародно-правовими інституційними механізмами контролю у сфері боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження є: Генеральна Асамблея ООН і Економічна і соціальна рада ООН, Рада з прав людини ООН, Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Міжнародний кримінальний суд, Комітет ООН з прав дитини, Комітет проти катувань – універсальні механізми, а також Європейський суд з прав людини, Європейський комітет із запобігання катуванням, Суд Європейського Союзу.

2.2. Правові засади та діяльність Європейського комітету щодо попередження катування і нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження чи покарання

«Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р.» був заснований комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, який створив механізм контролю за дотриманням державами-учасниками загальноєвропейських стандартів у сфері попередження катувань та

нелюдського або такого, що принижує гідність, поводженню чи покаранню в місцях позбавлення волі. Відповідно до ст. 2 Конвенції 1987 р держава, яка ратифікувала цей міжнародний договір, бере на себе зобов'язання вирішувати членам Комітету в межах їх компетенції відвідувати будь-які розташовані на його території місця позбавлення волі. Правовою базою для розробки Конвенції 1987 послужила ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р

Діяльність Європейського комітету проти тортур істотно відрізняється від діяльності Комітету з прав людини та Комітету проти тортур. Якщо функції двох останніх полягають у вивченні доповідей держав і розгляді заяв держав і приватних осіб, то основа діяльності Європейського комітету проти тортур - проведення інспекційних візитів до місць позбавлення волі. Розгляд заяв про порушення положень Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р в європейському регіоні покладено на Європейський суд з прав людини. Можливо, при розробці нового європейського механізму з попередження тортур на основі Європейської конвенції 1987 р були враховані недоліки діяльності Комітету проти тортур і позитивний досвід Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Частково оновленим втіленням останнього і стала діяльність Європейського комітету проти тортур.

Структурно Комітет представлений таким чином. Кількість членів Європейського комітету проти тортур дорівнює числу держав-учасниць Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р Члени Комітету, які обираються Комітетом Міністрів Ради Європи на чотири роки, виступають в особистій якості, вони є незалежними і неупередженими і є фахівцями в різних областях знань (право, медицині, політології, пенітенціарній системі). Після прийняття в листопаді 1993 р. « Протоколу № 2 до Конвенції 1987» [49.] р Члени Комітету можуть переобиратися на другий термін. У складі Комітету існує Бюро, яке складається з Голови

Комітету та двох віце-голів, що обираються членами Комітету. Голова Європейського комітету проти тортур права вирішального голосу не має. У структуру Європейського комітету проти тортур входить секретаріат, який є підрозділом Ради Європи. Для регламентації діяльності Комітетом були розроблені власні правила процедури.

Для забезпечення неупередженості членів Європейського комітету проти тортур вони не здійснюють інспекційних візитів в країну свого громадянства. Під час візиту до делегації Комітету, як правило, входять незалежні експерти в галузі медицини, в тому числі психіатрії, юриспруденції, функціонування пенітенціарних установ і ін., Які не є членами Європейського комітету проти тортур або будь-якого органу Ради Європи.

З метою забезпечення незалежності членів Комітету та експертів, їх свободи і особистої безпеки в силу ст. 16 Конвенції 1987 року вони наділені певними, перерахованими в Додатку до Конвенції 1987 года, привілеями та імунитетами. Суть їх полягає в наступному. Члени Комітету під час виконання своїх обов'язків, в тому числі і під час службових поїздок, користуються імунитетом від арешту і затримання, від накладення арешту на особистий багаж. На них не поширюються будь-які обмеження на свободу пересування (в'їзд в державу, виїзд з нього і пересування всередині країни). Дане правило діє як в державі, на території якого буде проводитися або вже проходить інспекційний візит, так і по відношенню до країни, через яку члени Комітету та експерти слідують транзитом в зв'язку з виконанням службових обов'язків. Що стосується імунитетів і привілеїв членів Комітету в області валютного і митного контролю, вони користуються аналогічними правами, наданими посадовим особам тимчасових офіційних місій. Під час проведення інспекційних візитів експерти, під якими розуміються зазначені в пункті 2 ст. 7 Конвенції 1987 р особи, володіють тим же колом привілеїв та імунитетів, що і члени Комітету.

Наданим членам і експертам Європейського комітету проти тортур

імунітетом і привілеями забезпечується реалізація положень ст. 2 і п. 3 ст. 8 Конвенції 1987 р проголошують право вільного доступу делегації Комітету на територію як в цілому інспектується, так і в будь-яке місце позбавлення волі, включаючи безперешкодне пересування по всій його території.

Для створення умов незалежності членів Європейського комітету проти тортур та експертів все що відносяться до діяльності Комітету офіційні і робочі документи є недоторканими. Більш того, кореспонденція Комітету, має статус офіційної, не може бути затримана або піддана цензурі. Для створення повної незалежності членів Комітету та експертів наданий їм імунітет зберігається і після припинення виконання ними своїх посадових обов'язків.

Діяльність Європейського комітету проти тортур має кілька особливостей. У своїй роботі він використовує тільки позасудові засоби попереджувального характеру. Як було зазначено під 2-м загальному звіті про діяльність Європейського комітету проти тортур за період з 1 січня по 31 грудня 1991 року, «роль Комітету носить, в основному, превентивний характер: його головна мета полягає скоріше в попередженні катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покарання, ніж у встановленні, що такі факти дійсно мали місце» [202]. У зв'язку з цим членами делегації Комітету не розглядаються процесуальні підстави позбавлення волі, а тільки умови утримання в місцях позбавлення волі, для оцінки яких Європейського комітету проти тортур спирається на стандарти, викладені в Європейських пенітенціарних правилах. Комітет здійснює контроль безпосередньо на місцях (члени Комітету особисто інспектують в'язниці, відділення міліції, СІЗО, ІТТ, спеціальні психіатричні лікарні). Для проведення інспекцій в зазначених установах Європейського комітету проти тортур не потребує офіційні скарги - перевірки можуть проводитися за його власною ініціативою.

Проводячи інспектування, делегація Європейського комітету проти тортур з'ясовує загальні умови утримання в відвідуваних місцях позбавлення

волі, звернення працівників правоохоронних органів, адміністрації та персоналу установ з ув'язненими, проводить особисті бесіди (в деяких випадках наодинці) з особами, позбавленими волі, для з'ясування їх фізичного та психічного стану, наявності скарг на факти катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню. Як було відзначено Комітетом у п. 44 2-го загального звіту про діяльність Європейського комітету проти тортур за період з 1 січня по 31 грудня 1991 року, "Жорстоке поводження може приймати численні форми, багато з яких можуть бути не навмисне, а скоріше бути результатом організаційних помилок або недостатності ресурсів. Тому для Комітету велике значення має загальний рівень життя в установі» . Враховується членами Європейського комітету проти тортур та рівень переповненості інспектується установи, який «може виявитися нелюдським або принижуючим з точки зору фізичного існування людини» [50].

При оцінці умов утримання ув'язнених Європейського комітету проти тортур бере до уваги також рівень життя в цілому по країні. Цей принцип створення умов для відбування покарання розглядається і в кримінально-виконавчому праві: «Основний критерій, з якого слід виходити при визначенні мінімуму кари в позбавленні волі, полягає в співвідношенні умов життя на волі з умовами утримання засуджених в місцях позбавлення волі»[50].

Нелюдським і принижуючим гідність поводження Комітет, як і, наприклад, Комітет проти тортур, визнає деякі обставини одиночного ув'язнення. У зв'язку з цим Комітет вважає, що «всі форми одиночного ув'язнення повинні бути якомога менш тривалими» [50].

Під час візиту делегація Комітету приділяє увагу медичному обслуговуванню в місцях утримання людей, позбавлених волі, оскільки в основі розроблених ним методів виявлення фактів катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню лежить принцип, відповідно до якого «особи, позбавлені волі, мають право на такий

же рівень медичного обслуговування, який прийнятий у всьому суспільстві» [50].

Під час інспекцій делегація Європейського комітету проти тортур з'ясовує також умови утримання затриманих іноземців, в тому числі в «транзитних зонах міжнародних аеропортів, оскільки, відповідно до ст. 5 (1) (0 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод» [51], Європейського комітету проти тортур розглядає осіб, затриманих з метою запобігання незаконного в'їзду в країну або проти яких вживаються заходи щодо видачі або вислання, як осіб, позбавлених волі. Інспектуючи транзитні зони, Європейського комітету проти тортур з'ясовує наявність в них «обладнаних спальних місць, забезпечення містяться в них осіб харчуванням, необхідною медичною допомогою, а також доступом до свого багажу і щоденними прогулянками на свіжому повітрі» [50].

Комітет будує свої взаємини з державами на принципах співпраці та конфіденційності одержуваної в ході перевірок інформації, а також керується етичним принципом, який передбачає партнерство, а не конфронтацію з державами. Ці принципи діяльності Європейського комітету проти тортур повинні дотримуватися при взаєминах з будь-якою державою-членом Конвенції 1987 р.

Разом з тим, принцип конфіденційності в деякій мірі може мати і негативні наслідки. Оскільки діяльність Європейського комітету проти тортур носить строго закритий характер, відомості про результати проведених ним інспекційних візитів не включаються до його щорічні доповіді. У зв'язку з цим ускладнюється його взаємодія з іншими аналогічними міжнародними контрольними механізмами, зокрема, з Комітетом проти катувань. Так, в результаті серйозних порушень, допущених Туреччиною в період з 1993 по 1995 роки, розслідування на її території проводилися одночасно Комітетом проти катувань та Європейського комітету проти тортур.

Розрізняють два типи візитів ЄКПТ: періодичні і спеціальні ("ad hoc"). Періодичні візити, на частку яких припадає основна частина інспекцій Європейського комітету проти тортур, є обов'язковими і проводяться на постійній основі. «Їх частота не визначена в Конвенції 1987 р., а регулюється членами Комітету в залежності від географічних розмірів країни (для таких країн, як Хорватія, Молдова, регулярність візитів становить один раз в три - чотири роки, для Франції - один раз в два - три роки, для Люксембургу, можливо, один раз в п'ять років). Протягом року Комітет здійснює приблизно десять - тринадцять періодичних візитів в різні країни» [52].

Візити ad hoc здійснюються в зв'язку з надзвичайною подією в країні або повідомленням про факти катувань або нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню (це повідомлення може бути направлено поштою або по факсу на будь-якій мові). Спеціальні візити часто бувають організовані протягом 24 годин. Проведення візитів ad hoc становить істотну відмінність методів роботи Європейського комітету проти тортур від діяльності Комітету проти тортур, оскільки останній проводить розслідування тільки в разі надходження інформації про систематичне застосування катувань. Для Європейського комітету проти тортур таких обмежень не існує, що створює для нього набагато більше підстав для екстреного виправлення ситуації.

У зв'язку з цим доцільно було б внести до Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню положення, яке встановлює частоту періодичних візитів Комітету до держав-учасниць цього міжнародного договору.

Після відвідин країни Європейського комітету проти тортур становить доповідь за підсумками інспекційного візиту, який повинен ґрунтуватися на встановлених під час відвідування фактах і враховувати всі зауваження, зроблені раніше державою.

Доповідь Європейського комітету проти тортур публікується тільки на прохання зацікавленої сторони з коментарями останньої, оскільки

інформація, зібрана делегацією Комітету під час інспектування, є конфіденційною. Як правило, згоду на опублікування доповіді дають держави зі стабільною економікою, рівень стану пенітенціарних установ яких відповідає загальноєвропейським стандартам в цій сфері. Однак, ніякі особисті відомості не можуть бути оприлюднені без згоди особи, до якого вони належать. Комітет також повинен враховувати небажаність розголошення інформації, що стосується незакінченого слідства.

Якщо держава відмовляється від співпраці з Комітетом або ж відмовляється поліпшити ситуацію у світлі його рекомендацій, то Комітет, прийнявши рішення кваліфікованою більшістю голосів членів, на підставі п. 2 ст. 10 Конвенції 1987 р може зробити публічну заяву з цього приводу. В цьому випадку, при виявленні порушень в діях посадових осіб, ставиться питання про недотримання державою положень Конвенції 1987 р.

Основою для розробки правового статусу Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню послужив досвід Міжнародного Комітету Червоного Хреста, найстарішого з усіх існуючих в даний час контрольних механізмів.

Діяльність МКЧХ, що спочатку мала на меті надання допомоги хворим і пораненим, постраждалим в ході збройного конфлікту, поступово розширилася і стала включати в себе відвідування осіб, позбавлених волі в зв'язку зі збройним конфліктом, з метою надання їм допомоги, запобігання і припинення тортур і жорстокого поводження з ними з боку влади або адміністрації місця позбавлення волі. В даний час відвідування місць позбавлення волі делегатами МКЧХ в цілях виявлення фактів катувань та жорстокого поводження з ув'язненими - одна з основних функцій МКЧХ: «діяльність Комітету стала асоціюватися з відвідинами його делегатами таборів і тюрем і допомогою затриманим" для запобігання застосування до них тортур» [53].

Застосовувані ЄКПТ і МКЧХ методи виявлення фактів катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводженню чи покаранню

багато в чому схожі: і делегати МКЧХ, і члени ЄКПТ починають свій інспекційний візит в місце позбавлення волі з огляду всіх приміщень, оцінюють матеріально-побутові умови утримання ув'язнених, що надається їм медичну допомогу. До складу делегацій і МКЧХ, і ЄКПТ завжди входять лікарі, які, по можливості, оглядають всіх ув'язнених і при виявленні у них наслідків застосування тортур, фізичних або психічних, складають медичний висновок, що використовується згодом при складанні доповіді. Неодмінною умовою, що висуваються делегатами Міжнародного Комітету Червоного Хреста і членами ЄКПТ, є можливість розмовляти з ув'язненими наодинці. Після закінчення відвідування і ЄКПТ, і МКЧХ направляють відповідній державі доповідь, який є конфіденційним.

Але між двома цими контрольними механізмами, безумовно, існують і відмінності. Основне з них полягає в тому, що МКЧХ покликаний діяти в період збройних конфліктів, а ЄКПТ - як в мирний, так і у воєнний час.

Порівнюючи діяльність ЄКПТ та Комітету проти тортур, необхідно відзначити, що діяльність останнього менш ефективна, тому що спочатку він не був наділений можливістю впливати на які допустили порушення своїх міжнародних зобов'язань держави, а повноважний виносити тільки рекомендації. Положення ЄКПТ значно вигідніше: він діє в окремому регіоні, держави якого дотримуються (або намагаються дотримуватися) єдиних правових стандартів і не ігнорують рекомендацій ЄКПТ, тому що в разі відмови співпрацювати з ним і про них було повідомлено Комітету Міністрів Ради Європи відповідне держава може відчувати негативні наслідки політичного характеру.

Таким чином, Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню і покаранню 1987 р. – ще один спеціалізований міжнародний договір присвячений боротьбі з катуваннями та іншими формами негуманного поводження. На підставі ст. 1 цієї конвенції був створений Європейський комітет із запобігання катуванням. Даний комітет являє собою позасудовий механізм,

який служить для попередження і захисту позбавлених волі осіб від катувань та інших форм жорстокого поводження.

Характеризуючи цей контрольний механізм, відзначимо, що він є регіональним (поширює свою дію на територію Європи), договірним (функціонує на підставі міжнародної норми договірного характеру), спеціальним (спрямований на запобігання особливого виду порушень прав людини) і ретроспективно–проспективним (створює умови для забезпечення захисту від катувань та інших форм негуманного поводження, а також застосовує заходи у разі порушення приписів Конвенції про катуванням 1987 р.).

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КАТУВАННЯМ

3.1. Особливості розгляду Європейським судом із прав людини справ щодо порушення права на захист від катування

Система міжнародно-правових норм із боротьби з катуваннями та іншими формами негуманного поводження у Європі почала своє формування практично одночасно з прийняттям у 1948 р. Загальної Декларації прав людини. При цьому, прийнята у 1950 р. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод (далі – ЄКПЛ), увібравши в себе дух Декларації 1948 р., пішла далі за неї. ЄКПЛ стала першим міжнародно-правовим актом, на підставі якого держави взяли на себе зобов'язання щодо дотримання основних громадянських і політичних прав людини.

Закріплення заборони катування в обох документах, а також підтвердження її практикою Європейського суду з прав людини свідчить про те, що відповідне положення набуло характеру європейського стандарту у сфері прав людини.

У ст. 3 ЄКПЛ «Заборона катування» вказано, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню» [32]. У своєму рішенні у справі Томазі проти Франції Європейський суд з прав людини відзначив, що «будь-яке застосування сили стосовно осіб, позбавлених свободи, яке не було обумовлено їхньою власною поведінкою, принижує людську гідність та в цілому є порушенням положення статті 3 Конвенції» [54]. Ст. 4 Хартії основних прав ЄС «Заборона катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність поводження та покарання» [54]. містить аналогічну норму, закріплюючи, що ніхто не повинен зазнати катування або

жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження та покарання.

Стаття 3 Конвенції виокремлює низку ключових понять, що визначають зміст правовідносин, які підпадають під її захист: «катування», «нелюдське поводження» і «таке, що принижує гідність, поводження чи покарання». Оскільки вони використані в Конвенції без відповідного тлумачення, їх зміст розвинутий і впорядкований практикою ЄСПЛ. Загальним для цих понять є те, що вони уособлюють певну жорстокість, яка повинна перевищувати «мінімальний рівень». Відповідно до п. 162 рішення Суду у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18 січня 1978 р. «погане поводження має досягти певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію статті 3. Оцінка цього рівня, за своєю природою, є відносною; вона залежить від усіх обставин справи, таких, як тривалість поводження, його фізичний і психологічний вплив, і в деяких випадках стать, вік і стан здоров'я потерпілого тощо» [55].

Отже, не всі види жорстокого поводження щодо людей заборонені ст. 3. Наприклад, у справі «Крьюхер і Мюллер проти Швейцарії» (Kröcher and Möller v. Switzerland) від 9 липня 1981 р. заявники-в'язні, що були засуджені за особливо «тяжкі кримінальні злочини, скаржилися на те, що постійне утримання їх у камерах зі штучним освітленням, заборонаю зберігати книги, журнали, газети, слухати радіо, дивитися телебачення, спілкуватися з іншими ув'язненими, носити наручні годинники, власний одяг, вести щоденники, зберігати тютюн і запальнички та ін. становить порушення ст. 3, з чим Комісія не погодилася» [56].

Теж недостатніми були психічні страждання для кваліфікації їх за ст. 3 Конвенції у пана Л., який «після операції зі зміни статі не зміг змінити особистий код свого нового свідоцтва про народження і паспорта, що визначали його жінкою (справа «Л. проти Литви» (L. v. Lithuania) від 11 вересня 2007 р.)» [57].

Загальна позиція Суду полягає в тому, що відмінність катування від інших видів поводження, що підпадають під дію ст. 3 Конвенції, залежить від ступеня страждання, його інтенсивності та індивідуальних особливостей потерпілого. Отже, чітко визначених критеріїв розмежування основних понять, що наведені в цій статті, не існує. Разом з тим вважається, що найбільша жорстокість притаманна саме катуванню. Європейська Комісія в рішенні у «Грецькій справі» («Данія, Норвегія, Швеція, Нідерланди проти Греції») від 5 листопада 1969 р. заявила: «Зрозуміло, що має існувати поводження, що відповідає всім тим, що зазначені [у ст. 3], тому що всі катування треба вважати нелюдськими і такими, що принижують гідність, поводженнями, а нелюдське поводження також таким, що принижує гідність. Поняття нелюдського поводження охоплює принаймні таке поводження, яке навмисно спричиняє суворі страждання, психічні або фізичні, які в конкретній ситуації є невиправданими. Слово “катування” найчастіше використовується для описання нелюдського поводження, яке має мету, таку як здобуття інформації, визнання або присудження покарання і, в цілому, є найжорстокішою формою нелюдського поводження.

Поводження або покарання особи можна вважати таким, що принижує її гідність, якщо воно надзвичайно принижує її перед іншими або примушує її діяти проти її волі або совісті».

Значний вплив на формування тлумачення ЄСПЛ понять, закріплених у ст. 3 Конвенції, мало рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18 січня 1978 р.[58] У цій справі Суд досліджував п'ять особливих методів «поглибленого допиту» (методи «дезорієнтації» або «позбавлення сенсорного сприйняття»), що були застосовані англійськими поліцейськими щодо чотирнадцяти осіб – членів Ірландської Республіканської Армії (ІРА). За їх допомогою була одержана значна кількість розвідувальної інформації, встановлено понад 700 осіб – членів ІРА і осіб, що скоїли близько 85 раніше нерозкритих злочинів. Ці методи полягали в такому: «а) стояння біля стіни – затриманих примушували

залишатися протягом кількох годин у “стресовій позиції”, що, за словами тих, до кого це застосовували, полягало у “випростовуванні навпроти стіни, пальці рук вперті у стіну високо над головою, ноги розставлені, стопи відставлені назад, так що доводилося стояти на пальцях ніг; вага тіла при цьому припадала, головним чином, на пальці рук”;

b) покривання голови – на голови затриманих одягали мішок чорного або темно-синього кольору, який, принаймні спочатку, тримали постійно, знімаючи лише на час допиту;

c) шумовий вплив – перед допитом затриманих тримали в кімнаті, де постійно лунали голоси і шиплячі звуки;

d) позбавлення сну – перед допитом затриманих позбавляли сну;

e) позбавлення їжі та води – обмежене харчування під час перебування затриманих у центрі та перед допитами» (п. 96).

На думку ЄСПЛ, рівень жорстокості, що був запроваджений такими методами допиту, хоч і призвів до сильного душевного страждання впродовж багатьох годин поспіль (потерпілі значно втрачали у вазі і під час допиту в них виникали гострі симптоми психічного розладу), все ж таки не дає підстав кваліфікувати його як «катування».

Зокрема, у п. 167 Суд зазначив: «Відповідно вони потрапляють під категорію нелюдського поводження у значенні ст. 3. Ці методи також є такими, що принижують гідність, оскільки викликали у своїх жертв почуття страху, страждання і неповноцінності, що могло призвести до образи і приниження їх і, можливо, до зламу їх фізичної і моральної стійкості». На відміну від нелюдського поводження, вказано далі, катування закріплює «особливе тавро для позначення нелюдського поводження, внаслідок якого завдається дуже сильне і жорстоке страждання»[63].

Після даної справи у практиці ЄСПЛ склалося певне загальне розуміння значеннєвого розуміння основних термінів, застосовуваних у ст 3. Основні їх ознаки можна викласти у формі визначень таким чином:

– нелюдське поводження – умисне спричинення потерпілому сильних моральних і/або фізичних страждань протягом тривалого часу;

– таке, що принижує гідність, поводження – поводження, яке таким образливим чином умисно принижує гідність людини, що почуття страху, страждання і неповноцінності, які виникають у неї, ведуть до зламу її моральної і фізичної стійкості;

– катування – це такий прояв нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, який здійснюється з метою отримання певної інформації у потерпілого і завдає йому таке сильне моральне і/або фізичне страждання, що і самим потерпілим, і суспільством сприймається як особливе тавро ганьби.

У подальшій практиці ЄСПЛ дотримувався цього підходу, водночас він набув певного розвитку. Зокрема, найвищий ступінь жорстокості, притаманний катуванням, був визнаний ним при встановленні застосування до потерпілого так званого «палестинського підвішування» (оголену людину підвішували за руки, зв'язані за спиною) («Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey) від 18 грудня 1996 р. »[64]); застосування електрошоку («Сакісі проти Туреччини» (Çakıcı v. Turkey) від 8 липня 1999 р. [65]; «Міхеєв проти Росії» («Mikheyev v. Russia) від 26 січня 2006 р.»[66]); побиття кулаками, ногами, гумовим кийком, що призвели до каліцтва потерпілого («Ільхан проти Туреччини» («Ilhan v. Turkey) від 27 червня 2000 р.»[67]; «Бурсук проти Румунії» (Bursuc v. Romania) від 12 жовтня 2004 р.» [68]; «Корсаков проти Молдови» (Corsacov v. Moldova) від 4 квітня 2006 р.[69]) та ін. Особливу групу злочинів, кваліфікованих Судом як катування, становлять згвалтування («Айдін проти Туреччини» (Aydin v. Turkey) від 25 вересня 1997 р.[70]) і сексуальні залякування і приниження («Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France) від 28 липня 1999 р. [71]). Причому в обох справах сексуальні насильства чинилися з боку представників правоохоронних органів. У справі ««Невмержицький проти України» (Nevmerzhitsky v. Ukraine) від 5 квітня 2005 р.» [75] катуванням було визнано примусове

годування (заявника приковували наручниками до стільця або обігрівача і силою примушували ковтати гумову трубку, через яку вливали спеціальну поживну суміш).

Також, у практиці ЄСПЛ виокремилися певні «нетипові» випадки застосування ст. 3 Конвенції. Вони стосуються правовідносин, які в цілому підпадають під дію інших норм Конвенції або інших міжнародних договорів, але процес їх формування набуває такої критичної ваги для потерпілих, що виникають підстави для застосування саме ст. 3 Конвенції. Одним із таких випадків є **дискримінація** в її граничних проявах (особливо за расовою, релігійною та статевою ознаками). Уперше дискримінація за расовою ознакою була визнана Європейською Комісією як нелюдське поводження при розгляді справи «Мешканці Східної Африки азійського походження проти Сполученого Королівства» (East African Asians v. the United Kingdom) від 14 грудня 1973 р.»[59]. У цій справі Комісія досліджувала імміграційне законодавство Великої Британії (перш за все Імміграційні акти 1968 і 1971 рр.), яке поділило її громадян на дві категорії: а) громадяни Сполученого Королівства і Колоній і б) інші громадяни Співтовариства. Ці акти передбачали різні умови повернення до метрополії. Якщо перша категорія, яку становили переважно «білі громадяни Співдружності» (white Commonwealth citizens), не мала будь-яких перешкод щодо в'їзду на територію Сполученого Королівства і реалізації права на обрання місця проживання, то громадяни другої категорії зазнавали суворих обмежень щодо цього. Фактично їх залишали напризволяще за жорсткого впливу політики «африканізації», яку впроваджували нові незалежні африканські держави (заявники були мешканцями Кенії). Комісія встановила, що ці громадяни опинилися в дуже складних умовах проживання, їхнє перебування в Східній Африці стало нелегальним, більшість з них втратили засоби до існування і їхати їм, крім Сполученого Королівства, було нікуди. Ураховуючи сукупність цих обтяжуючих факторів, Комісія у п. 207 свого докладу заявила, що «дискримінація, яка заснована на расовій

приналежності, за певних обставин, сама по собі може становити нелюдське поводження у значенні ст. 3 Конвенції».

Екстрадиція становить окрему категорію особливих справ у застосуванні ст. 3 Конвенції. Спільне для неї полягає у наявності реальної можливості передбачити застосування катувань, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження до особи, яка є затребуваною до видачі в іншу країну. Класичним у цьому сенсі є «рішення у справі «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (Soering v. The United Kingdom) від 7 липня 1989 р.»[60].

Ішлося про екстрадицію із Англії до США Йенса Сьорінга, заявника, якого звинувачували у вбивстві за обтяжуючих обставин. Раніше його співучасниця вже була засуджена у Сполучених Штатах до 90 років ув'язнення (по 45 років за кожне вбивство, що вони разом скоїли). Щодо Й. Сьорінга, то прокурор штату Вірджинія, де був скоєний злочин, підтвердив, що буде добиватися для нього смертного вироку, незважаючи на те, що на час скоєння злочину Сьорінгу було лише 18 років і він мав довідку про наявність у нього психічного захворювання.

Заявник стверджував, що він зазнає особливо жорстоких страждань, доки буде очікувати виконання вироку – смертної кари і, таким чином, набуде так званого «синдрому камери смертників». ЄСПЛ погодився з тим, що ймовірність такого «синдрому» є реальною і доказаною, отже, є підстави для застосування ст. 3 Конвенції. У висновку щодо її застосування (п. 111 рішення) Суд, з одного боку, зазначив, що «демократичний характер правової системи Вірджинії не викликає будь-яких сумнівів». Але, з другого боку, він заявив, що «тривале знаходження у камері смертників в екстремальних умовах, в стані постійної і зростаючої пригніченості в очікуванні виконання смертного вироку, а також, враховуючи особисті обставини заявника, особливо в момент скоєння злочину, видача заявника до Сполучених Штатів означала б для нього реальний ризик підпасти під поводження, що перевищує поріг, встановлений у ст. 3».

Інша особлива категорія справ за ст. 3 Конвенції стосується дітей. Вона сформувалася головним чином завдяки практиці деяких західних держав, де фізичні *покарання неповнолітніх мали тривалу* звичаєву практику і розцінювалися як законні. Переважна більшість таких справ стосувалася Великої Британії. «Тайрер проти Сполученого Королівства (Tyrell v. the United Kingdom) від 28 квітня 1978 р.» [61]. стала першою відомою справою в цій категорії. Заявник, пан Ентоні М. Тайрер, у віці 15 років був визнаний винним у місцевому суді у справах неповнолітніх на острові Мен за заподіяння тілесного ушкодження учневі старшого класу. Його було засуджено до трьох ударів різкою. Покарання було здійснено в день засудження у присутності його батька та лікаря. Після того, як після першого удару різка зламалася, батько засудженого кинувся на поліцейських і його довелося утримувати. Після побиття заявник хворів півтора тижня. Розглядаючи справу, ЄСПЛ установив, що даний вид покарання неповнолітніх на острові Мен, який входив до Британської Співдружності, був законним. У 1963 і 1965 рр. місцевий парламент зберіг його як стримувальний засіб від хуліганів, а в широкому сенсі – для охорони закону і порядку. Суд не визнав, що покарання пана Тайрера становить «катування» за ст. 3 Конвенції, але погодився з тим, що «воно містило “елемент приниження”, який досягнув рівня, що відповідає поняттю такого, що принижає гідність, покарання» (п. 35 рішення). Особливість мотивування рішення полягала в тому, що Суд відкинув відсутність публічності покарання як суттєву ознаку приниження гідності (на чому наполягав Генеральний атторней острова Мен). На його думку, достатньо, що «жертву принижено в її власних очах, а не в очах інших» [61]. (п. 32 рішення).

3.2. Вплив Нюрнберзького процесу на розвиток міжнародно – правової заборони катування і основні аспекти діяльності міжнародних трибуналів

Значний внесок у розвиток міжнародно-правових норм у сфері захисту від катувань надав Нюрнберзький процес. В ході засідань Міжнародного військового трибуналу були виявлені численні факти тортур, жорстокого і нелюдського поводження з військовополоненими та цивільним населенням: «Крім фізичного знищення значної частини військовополонених, створені при транспортуванні та утриманні в таборах умови були націлені на масову смертність серед військовополонених ... Жорстоке поводження з цивільним населенням, масові вбивства були ексцесами окремих катів, але послідовним здійсненням заздалегідь розроблених планів»[62]. На окупованих німецькими військами територіях регулярним тортурам піддавалися жінки і діти. Але дії нацистів були спрямовані не тільки на фізичне винищення військовополонених і цивільного населення, а також і на знищення гідності їх людської особистості. Зокрема, німецьким солдатам вказувалося, що «Почуття гордості і переваги німецького солдата, призначеного для охорони радянських військовополонених, має повсякчас бути помітним для навколишніх»[63].

З метою притягнення до кримінальної відповідальності фашистських злочинців був прийнятий Статут Міжнародного військового трибуналу (далі - Суд), який є невід'ємною частиною Угоди між Урядами СРСР, США, Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії та Тимчасовим Урядом Французької Республіки про судове переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн осі. Фактично, Статут, що з'явився в результаті «узгодження процесуальних норм різних правових систем: англосаксонського (США і Великобританія), соціалістичного (Радянський Союз), континентального (Франція)» [64], став першим міжнародно-правовим актом, який оголосив тортури злочином.

Юрисдикція Трибуналу поширювалася на злочини проти миру, воєнні злочини і злочини проти людяності. Безпосередньо кримінальної відповідальності за катування Міжнародний військовий трибунал не передбачав, але фактично під такими розумілися катування військовополонених чи осіб, які перебувають в морі, що відносяться до військових злочинів (ст. 6 Статуту трибуналу), що розглядаються як злочини проти людяності.

На думку А.І. Полторака "немає чіткого відмежування злочинів проти людяності від військових злочинів". Тут же автор пропонує дотримуватися принципу, відповідно до якого «звичайні Воєнні злочини переростають в злочини проти людяності, якщо вони відбуваються за заздальгідь складеним наказам і носять тому державно-організований характер, а також мають на меті масове знищення людей»[65].

У зв'язку з питанням скоєння військових злочинів і злочинів проти людяності в міжнародно-правовій літературі розглядалася проблема відповідальності індивідів або держав, від імені яких вони діяли. З огляду на, що Нюрнберзький і Токійський трибунали пішли по шляху залучення до відповідальності індивідів, доктрина міжнародного права зайняла відповідну позицію: ряд юристів- міжнародників стоять на позиції притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у скоєнні зазначених злочинів.

Принципи міжнародного права, які були визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу і підтверджені в його вирокі, пізніше були закріплені в резолюції 95 (I) Генеральної Асамблеї ООН від 11.12.1946 р. і, як зазначили І.П. Блищенко і І.В. Фісенко, в даний час мають універсальне значення.

Воєнні злочини і злочини проти людяності, які є предметом вивчення міжнародного кримінального права, зумовлюють його зв'язок з міжнародним гуманітарним правом. Як пишуть І.П. Блищенко і І.В. Фісенко, міжнародне кримінальне право «діалектично пов'язане з іншими галузями міжнародного права, зокрема, з міжнародним гуманітарним правом» [66].

У 1993 і в 1994 р Радою Безпеки ООН були засновані два спеціальних міжнародних кримінальних суду - Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 р (далі - МТКЮ або Міжнародний трибунал по Югославії) і Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав, в період з 1 січня по 31 грудня 1994 року (далі –МТР) або Міжнародні трибунали по Югославії і Руанді були засновані в надзвичайному порядку, оскільки рішення про їх створення було прийнято тільки Радою Безпеки на підставі ст. VII Статуту ООН, присвяченій повноважень Ради Безпеки щодо загрози миру, порушень миру й актів агресії.

Відповідно до статуту юрисдикція Міжнародного трибуналу по Югославії поширюється на серйозні порушення або віддачу наказу про порушення Женевських конвенцій 1949 р в якості яких, серед інших незаконних дій, розглядаються тортури і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти (п. "b" статті 2) і злочини проти людяності, під якими, в тому числі, розуміються тортури та інші нелюдські акти (п. "f," і "статті 5) '.

Юрисдикція МКС, заснованого для розгляду злочинів, скоєних в ході збройних конфліктів неміжнародного характеру, має дещо інший характер. Міжнародний трибунал по Руанді, відповідно до свого Статуту, повноважний здійснювати судове переслідування за злочини проти людяності, скоєні в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення за національними, політичним, етнічним, расовими або релігійними мотивами. Під такими, зокрема, розуміються тортури та інші нелюдські акти (п. "F", "i" статті 3). Під юрисдикцію МТР підпадають

також вчинення або віддання наказу про вчинення порушень ст. 3, спільній для Женевських конвенцій 1949 р та Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій 1949 г. Як таких порушень розуміються, серед інших, тортури, каліцтва або будь-які форми тілесного покарання, посягання на людську гідність (п. "А", " е "статті 4).

На відміну від вимог, передбачених відповідними положеннями Статуту МТКЮ, Трибунал по Руанді може здійснювати судове переслідування осіб, відповідальних за вчинення злочинів проти людяності, незалежно від встановлення факту збройного конфлікту в Руанді.

Юрисдикція і МТКЮ, і МТР є персональною (вони компетентні залучати до відповідальності фізичних осіб), територіальної, тимчасової і паралельної з національними судами. Всього за весь період своєї діяльності МТКЮ виніс 21 вирок, МТР -15.

Міжнародні трибунали по Югославії і Руанді неодноразово виносили вирок за вчинення катувань та інших нелюдських актів. Але винесення рішень, в яких тортури були б єдиним пунктом звинувачення, в практиці МТКЮ і МТР невідомі. Як правило, тортури кваліфікуються в сукупності з іншими злочинними діяннями, зокрема - актами геноциду, серйозними порушеннями ст. 3 Женевською конвенцією 1949 року і ін.

Так, в ході розгляду конкретних справ МТКЮ неодноразово встановлював факти вчинення катувань з боку обвинувачених осіб. Міжнародний трибунал по Югославії виніс рішення у справі ряду осіб, в тому числі Драготоба Кунараца, який був визнаний винним в скоєнні злочинів проти людяності і в порушенні законів або звичаїв війни, в числі яких були встановлені тортури. Зокрема, підсудний звинувачувався в тому, що в серпні 1992 р в співтоваристві зі своїм помічником він насильно помістив в покинутому будинку кілька жінок мусульманської національності, де утримував їх протягом шести місяців в умовах, що не відповідають гідності людської особистості. Потерпілі за вказівкою підсудного вели домашнє господарство, підпорядковувалися всім його

наказам і систематично піддавалися сексуальному насильству. За скоєні злочини Д. Кунарац був засуджений МТКЮ до 28 років позбавлення волі.

Проходив у цій же справі Радомир Ковач також був визнаний винним в скоєнні злочинів проти людяності і в порушеннях законів і звичаїв війни. В його діях Трибунал встановив наявність фактів катувань і посягання на людську гідність, засудивши його до 20 років позбавлення волі. Факти здійснення тортур були встановлені Трибуналом в рамках цієї ж справи в діях Зара Вуковича, засудженого до 12 років позбавлення волі. МТКЮ був винесений вирок у справі А. Фурунджіча за співучасть у катуванні, пособництво і підбурювання в зв'язку з посяганнями на гідність особистості, здійсненими ним щодо мусульманського населення Боснії-Герцеговини. Підсудному було призначено покарання у вигляді позбавлення волі на 10 років.

Міжнародний трибунал по Югославії виніс рішення у справі Д. Кордич і М. Черкеза, що «звинувачувалися, серед іншого, в злочинах проти людяності, а саме: в переслідуванні за політичними, расовими або релігійними мотивами, вбивствах і нелюдських актах. Зазначені особи були засуджені до позбавлення волі на строк 25 і 15 років відповідно «[67].

В рамках розглянутих МТР справ також були встановлені факти катувань (як і в практиці МТКЮ, вони також не є єдиним пунктом звинувачення). Перше судове рішення було винесено Міжнародним трибуналом по Руанді 2 вересня 1998 р справі Обвинувач проти Жана-Поля Акайесу. Серед пунктів звинувачення указувалися злочини проти людяності (вбивства, тортури та інші нелюдські дії).

3 вересня 1998 р МТР виніс вирок відносно колишнього прем'єр-міністра тимчасового уряду Руанди в 1994 р Ж. Камбанда, обвинуваченого, серед іншого, в скоєнні злочинів геноциду і злочинів проти людяності, призначивши зазначеній особі покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У своєму рішенні Судова камера зазначила: "обтяжуючі обставини вчинення злочинів Жаном Камбанда в значній мірі переважають

пом'якшувальні обставини, які могли б бути витлумачені в його користь, а той факт, що під час скоєння Жаном Камбанда «зазначених злочинів він виконував найвищі міністерські функції, взагалі виключає будь-яку можливість пом'якшення покарання» [68].

Обвинувачений О. Серушаго, в минулому - командир напіввійськових формувань "інтерахамве", рішенням МТР був визнаний винним в скоєнні злочинів геноциду і злочинів проти людяності, а саме вбивств, винищувань і тортур (зокрема, його визнали винним у жорстокому систематичному побитті неповнолітніх осіб з племені Тутсі), і засуджений до позбавлення волі строком на 15 років.

Практиці МТР відомі випадки зняття частини звинувачень при винесенні судового рішення. Так, К. Кейшеме і О. Рузіідапе були пред'явлені звинувачення в геноциді, злочинах проти людяності (вбивства, винищування і інші нелюдські акти), серйозні порушення ст. 3, спільній для Женевських конвенцій 1949 р та Додаткового протоколу II до Женевських конвенцій 1949 г. Але при винесенні вироку обидва зазначених особи були визнані винними тільки в скоєнні актів геноциду; інші звинувачення були зняті «на тій підставі, що в основі цих звинувачень лежало ту ж саму поведінку і докази, що і в основі звинувачень у геноциді, і тому вони поглиналися останніми» [69]. Таким чином, в даному випадку діяння, що кваліфікуються звинуваченням як нелюдські акти, в судовому рішенні були розглянуті в якості ознак геноциду.

В ході своєї діяльності МТКЮ і МТР виносили виправдувальні вироки. Так, в ході процесу по Людському справі один з обвинувачених, З. Делаліч, був визнаний невинним і негайно звільнений з-під варті. Трес інших обвинувачених, З. Муціч, Х. Делич і Е. Ландж, були визнані винними в скоєнні вбивств, тортур, нелюдських діянь і заподіянні сильних страждань, а також в серйозному порушенні Женевською конвенцією 1949 року і порушенні законів і звичаїв війни. Зазначені особи були засуджені до 7, 20 і 15 років позбавлення волі відповідно.

Апеляційна камера винесла рішення про повне виправдання братів Зорапа, Мір'япа і Влатко Купрешкічей, затриманих в 1997 р і засуджених МТКЮ за вчинення злочинів, що підпадають під пункти "а", "b", "i" ст. 5 Статуту МТКЮ. В ході розгляду апеляцій З. і М. Купрешкічей "Камера прийшла до висновку про те, що Судова камера була неправа, поклавшись на свідчення єдиного свідка, впізнали двох апелянтів у вкрай поганих умовах під час здійснення, нібито, ними злочинів". Апеляція В. Купрешкіча "була задоволена на тій підставі, що подання додаткових, другорядних доказів, на яких було засновано його засудження, неприйнятно ні для якої сумлінної судової інстанції і що допущена судова помилка". Даний випадок істотно знижує ступінь довіри до об'єктивності і неупередженості рішень, що виносяться МТКЮ.

Судова камера I МТР повністю виправдала І. Багілішему, затриманого 20.02.1999 і якого звинувачували в геноциді, співучасті в геноциді, скоєнні злочинів проти людяності і серйозні порушення ст. 3 Женевською конвенцією 1949 року і Додаткового протоколу II до них.

Як недолік, характерного для діяльності і МТКЮ, і МТР, можна відзначити тривалість розгляду ними справ, що є порушенням статутів цих міжнародних трибуналів. Пункт 1 ст. 20 Статуту МТКЮ і пункт 1 ст. 19 Статуту МТР, зміст яких ідентично, проголошують: "Судові камери забезпечують справедливе і оперативне судовий розгляд", а пункт 4 "з" ст. 21 Статуту МТКЮ і пункт 4 "з" ст. 20 Статуту МТР встановлюють право обвинуваченого "при розгляді будь-якого висунутого проти нього звинувачення бути судимим без невиправданої затримки" (виділено мною - Л.Л.). Як правило, зауваження про тривалому утриманні осіб в слідчих ізоляторах надходять з боку міжнародних організацій щодо окремих держав, зокрема - Росії, а по відношенню до Міжнародним трибуналам по Югославії і Руанді цього недоліку в діяльності МТКЮ і МТР не надають особливого значення, хоча він свідчить про порушення одного з основних принципів судочинства - баскому коні й оперативному розгляді справ. Даний факт

свідчить про відсутність об'єктивної оцінки діяльності Міжнародних трибуналів по Югославії і Руанді.

Як приклад тривалого розгляду справ можна навести такі факти. Так, генерал Р. Кристич, кого обвинувачено у вчиненні актів геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, був заарештований і поміщений в слідчий ізолятор ООН в Гаазі.

Судовий розгляд у його справі почалося, звинувачення закінчило виклад своїх доводів, а захист -. Рішення у справі Р. Кристич було винесено лише 02.08.2001, тобто через 2,5 року. М. Крноеіац був затриманий 15 червня 1998 року та одразу ж поміщений в слідчий ізолятор МТКЮ, судовий розгляд його справи почалося 30 жовтня 2000 р. а вирок був винесений тільки 15 березня 2002, тобто через майже чотири роки.

Невиправдано затягнута процедура притягнення до відповідальності Міжнародними трибуналами по Югославії і Руанді неприпустима також і з тієї причини, що через багато років достовірність доказів може бути поставлена під сумнів. І це при тому, що доказова база по більшості розглянутих справ будується на свідченнях свідків, яким, як і всім людям, властиво з часом забувати багато деталей, та й встановити їх місцезнаходження стає складніше.

Деякий сумнів викликає об'єктивність пропонованих МТКЮ і МТР звинувачень. Практика цих міжнародних трибуналів показує, що в їх діяльності допустимо досягнення домовленості з обвинуваченим про зняття будь-яких пунктів звинувачення. Наприклад, у справі С. Тодоровича, обвинуваченого Міжнародним трибуналом по Югославії в скоєнні серйозних порушень Женевських конвенцій 1949 р порушенні законів і звичаїв війни і скоєнні злочинів проти людяності, "29 листопада 2000 р звинувачення і захист Тодоровича подали конфіденційне спільне клопотання про розгляд угоди між Тодорович і Канцелярією обвинувача про визнання ним своєї провини, відповідно до якого Тодорович визнає свою провину за переслідування і відмовляється від усіх поданих клопотань, а звинувачення

знімає всі інші звинувачення, що містяться в обвинувальному висновку, і просить призначити покарання у вигляді позбавлення волі на термін від 5 до 12 років. Одна з умов Угоди полягало також у тому, що Тодорович співпрацюватиме з обвинуваченням і дасть свідчення на стороні обвинувачення по інших справах, що розглядаються Трибуналом ". 31 липня 2001 р Судова камера винесла рішення за заявою про визнання провини, засудивши С. Тодоровича до позбавлення волі строком на 10 років.

Проблема дотримання права на захист від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню в діяльності МТКЮ і МТР розглядається при з'ясуванні умов утримання в слідчих ізоляторах осіб, затриманих за рішенням цих міжнародних трибуналів. Нагляд за умовами утримання в ізоляторах здійснюють секретаріати МТКЮ і МТР. З метою поліпшення умов утримання ув'язнених Міжнародним трибуналом по Руанді «в кожному блоці було встановлено по вісім комп'ютерів і три друкуючих пристрої, а також дванадцять телевізорів і вісім відеомагнітофонів» [70], «завершено створення кімнати для короткострокового перебування хворих затриманих» [70], «споруджена відкритий майданчик для відпочинку, яка буде використовуватися для гри в баскетбол і волейбол» [70]. З огляду на необхідність організації дозвілля осіб, які утримуються в слідчому ізоляторі, а також з метою полегшення їх спілкування з Міжнародним трибуналом по Руанді, МТР організував «заняття для затриманих з англійської мови»[71].

Підводячи підсумок аналізу діяльності Міжнародних трибуналів по Югославії і Руанді, з урахуванням всіх зазначених вище недоліків їх діяльності, необхідно відзначити прихильність МТКЮ і МТР більшою мірою політичним пріоритетам, ніж нормам права.

3.3. Статут Міжнародного кримінального суду і проблема боротьби з катуванням

Новий механізм міжнародно-правового захисту від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню створений в рамках «Міжнародного кримінального суду (далі - МКС). Розробка Римського статуту МКС (далі - Статут)»[72], була здійснена в певній мірі завдяки розвитку міжнародного кримінального права. Однією з основ для його розробки послужили статuti Нюрнберзького і Токійського трибуналів. Як зазначив А. І. Полтораєв, «Нюрнберзький процес був першим в історії прикладом міжнародного суду за злочини проти людства»[73].

Ідея створення МКС виникла досить давно: в 1922 році вона висувалася на конгресі Асоціації міжнародного права в Буенос-Айресі. Як пише В.П. Панов, «необхідність створення в рамках ООН міжнародного судового органу об'єктивно пов'язана з ростом міжнародної злочинності в мирний час»[74].

Про ефективність Міжнародного кримінального суду говорити поки що передчасно, оскільки Статут МКС вступив в чинності лише 1 липня 2002 року і на період 01.05.2003 не ратифіковано багатьма державами, серед яких Росія, США, КНР. Але виходячи з особливостей заснування його акту, можна зробити певні висновки про розвиток міжнародно-правової заборони катувань і жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покаранню.

Міжнародний кримінальний суд, відповідно до його Статутом, - постійно діючий незалежний міжнародний орган. Його юрисдикція поширюється на фізичних осіб, які вчинили найбільш тяжкі злочини. Перелік злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС, є вичерпним. До нього відносяться злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочин агресії (п. 1 ст. 5 Статуту).

У Статуті підкреслюється, що дії відносяться до злочинів проти людяності, коли вони «відбуваються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, і якщо такий напад здійснюється свідомо»[75]. Однією з ознак злочинів проти людяності є тортури (п. 1 "Г" ст. 7 Статуту), під якими розуміється "умисне заподіяння сильного болю або страждань, будь то фізичних або психічних, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого; але тортурями не рахується біль або страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково "(п. 2" е" ст. 7 Статуту), і" інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному спричиненні сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або серйозного збитку психічному або фізичному здоров'ю "(п. 1" до" ст. 7).

Таким чином, Статут Міжнародного кримінального суду містить визначення катування, близьке до визначення, даного в Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 г. Однак, у порівнянні з останньою, Статуту не означає суб'єкт здійснення тортури (в Конвенції 1984 р. під таким розуміється державна посадова особа або інша особа, яка виступає здійснювали свої офіційні повноваження, або будь-яка особа, що діє за підбурювання, з їх відома або мовчазної згоди). Разом з тим, Статут більш конкретно визначив потенційну жертву катувань - таким може бути позбавлена волі особа, «яка утримується під вартою або під контролем обвинуваченого» [79]. Втім, ці розбіжності у визначеннях не є принциповими. Очевидно, що автори проекту Статуту МКС не пішли по шляху розширювального тлумачення поняття катування. Певною мірою це виправдано і без того великим об'ємом Статуту.

Воєнні злочини в якості ознак також включають "тортури або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти" (п. 2 "а" ;1 ст. 8 Статуту), "заподіяння особам, які перебувають під владою супротивної

сторони, фізичних каліцтв або вчинення над ними медичних або наукових експериментів будь-якого роду, які не виправдані необхідністю медичного, зуболікарського або лікарняного лікування відповідної особи і не здійснюються в його інтересах і які викликають смерть або серйозно загрожують здоров'ю такої особи або осіб "(п. 2" Б "х ст. 8), "посягання на людську гідність, зокрема, образливе і принижуюче звернення" (п. 2 "Б" ХХІ ст. 8).

В якості ознак військових злочинів, скоєних під час збройних конфліктів неміжнародного характеру - порушень ст. 3, загальною для Женевською конвенцією 1949 г. - розглядаються заподіяння каліцтв, жорстоке поводження і тортури, посягання на людську гідність, зокрема образливе і принижуюче звернення (п. 2 "з" 1, і ст. 8). Отже, Статут МКС фактично доповнює і конкретизує норми міжнародного гуманітарного права, а саме - Женевською конвенцією 1949 р цілому, Воєнні злочини розглядаються як такі, якщо вони вчинені в рамках плану або політики або при великомасштабному скоєнні таких злочинів.

Елементи злочинів, розроблені відповідно до ст. 9 Статуту та мають на меті допомогти МКС в тлумаченні і застосуванні статей 6, 7 і 8, більш «докладно (розбиваючи на підпункти) розкривають зміст розглянутих вище понять, не виходячи при цьому за межі Статуту» [76].

Безумовно, початок діяльності Міжнародного кримінального суду вплине не тільки на розвиток міжнародного кримінального права, а й інших галузей міжнародного права, зокрема, міжнародного гуманітарного права і галузі прав людини. Втім, вбачають і зворотний зв'язок. На думку І.П. Блищенко і І.В. Фісенко «розвиток інституту міжнародної кримінальної відповідальності індивідів і створення органу для його реалізації пов'язане із загальним прогресом в області прав людини, у визнанні міжнародної правосуб'єктності індивіда»[77]. Як описується в Посібнику для ратифікації та імплементації Римського статуту, МУС буде здійснювати судочинство у відповідності з новою міжнародною правовою системою, багато в чому

ґрунтується на міжнародних документах з прав людини, на Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. Однак, з точки зору І.І. Лукашука і А.В. Наумова, діяльність МКС вплине не тільки на міжнародне, але і на внутрішнє право держав і з цим висловлюванням важко не погодитися, оскільки очевидно, що зміни у внутрішньому законодавстві держав[81], які визнають компетенцію МКС, будуть незбежні.

З метою кодифікації злочинів проти миру і людства в 1954 р за рішенням Генеральної Асамблеї ООН в рамках цієї організації було розпочато роботу над проектом Кодексу міжнародних злочинів, який, як зазначив В.П. Панов, через "холодної війни" своєчасно прийнятий не був. В даний час в рамках ООН ведеться робота над проектом Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, прийняття якого істотно полегшило б роботу Міжнародного кримінального суду. У ст. 18 проекту під "Злочинами проти людяності", розуміються, серед інших, тортури і нелюдські діяння, що завдають серйозної шкоди фізичної або психічної недоторканності, здоров'ю або людської гідності, «коли вони відбуваються систематично або в широких масштабах і інспіруються або надсилаються урядом або будь-якою організацією або групою» [78]. «Відповідно до коментарем до проекту визначення злочинів проти людяності було взято з Статуту Нюрнберзького трибуналу з урахуванням "нових моментів, що з'явилися в міжнародному праві після Нюрнберзького процесу» [82].

Ст. 20 проекту передбачає відповідальність за злочини проти миру та безпеки людства, вчинені під час війни або збройного конфлікту неміжнародного характеру. До таких належать тортури і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти, знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає змогу зробити ряд висновків. Міжнародними стандартами з прав людини проголошено й закріплено, що катування та інші жорстокі види поводження й покарання принижують гідність, властиву людській особі. Основоположні принципи міжнародного права, як вони зазначені у Статуті ООН, передбачають визнання рівних і невід'ємних прав усіх членів людської спільноти та є основою свободи, справедливості й загального миру.

Застосування катування відоме з найдавніших часів як засіб покарання, залякування і отримання визнань. Катування було відкритим та дозволеним, воно виникло як соціальне явище, порушуючи своїм існуванням будь-які соціальні цінності й моральні почуття, наводячи страх, жах і паніку на суспільство. Варто визнати, що ставлення до катування у сучасному світі прямо протилежне, ніж було ще два століття тому. У сучасному демократичному світі катування заборонені конституціями і законами практично всіх держав світу, проте, стверджувати, що вони повністю пішли із соціальної практики, зарано. Можна констатувати, що міжнародно-правові акти у значній мірі зберегли історичну наступність у визначенні катування як юридичного терміну.

Існує ряд міжнародно-правових актів, які становлять систему універсальних нормативних міжнародно-правових механізмів спрямованих на міжнародну боротьбу з катуванням та іншими формами негуманного поводження. За ознакою юридичної сили і сфери застосування розглянуті норми можна класифікувати у наступні групи: 1) обов'язкові норми загального характеру (Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р.); 2) обов'язкові норми галузевого характеру (Статут Міжнародного Військового Трибуналу 1945 р.; Вирок Міжнародного Військового Трибуналу 1946 р.; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. та ін.); 3) обов'язкові норми спеціального характеру (Конвенція проти катувань та інших

жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання 1984 р.); 4) рекомендаційні норми загального характеру (Загальна Декларація прав людини 1948 р.; Віденська декларація і програма дій 1993 р.); 5) рекомендаційні норми галузевого характеру (Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими 1955 р.; Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 р.; Звід принципів захисту усіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню у будь-якій формі 1988 р. та ін.); 6) рекомендаційні норми спеціального характеру (Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання 1975 р.; Принципи ефективного розслідування та документування катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання 2000 р.).

Катування заборонені в ряді регіональних міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини. Регіональні інструменти в Африці, Північній і Південній Америці, арабських країнах і Європі також забороняють застосування катування. Основними регіональними міжнародно-правовими документами в даній сфері є: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню 1987 р., Американська конвенція про права людини 1969 р., Міжамериканська конвенція з попередження та покарання тортур 1985 р., Африканська хартія прав людини і народів 1981 р., Арабська хартія прав людини 2004 р. «М'яке право» доповнює правове регулювання у сфері заборони на застосування катування та інших видів негуманного поведження.

Основними сучасними міжнародно-правовими інституційними механізмами контролю у сфері боротьби з катуванням та іншими формами негуманного поведження є: 1) універсальні механізми: Генеральна Асамблея ООН, Економічна і соціальна рада ООН, Рада ООН з прав людини, Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Міжнародний

кримінальний суд, Комітет ООН з прав дитини, Комітет проти катувань;
2) регіональні механізми: Європейський суд з прав людини, Європейський комітет із запобігання катуванням, Суд Європейського Союзу.

Враховуючи різноманітні умови, що визначають дію тих чи інших норм, створення механізмів з контролю за їх дотриманням не можна назвати простим завданням, адже будь які труднощі, що виникають при створенні ефективних норм міжнародного права, бліднуть перед проблемою забезпечення дії таких норм. Таким чином, розробка механізмів контролю, покликаних забезпечити виконання міжнародно-правових норм, є обов'язковою умовою реалізації міжнародно-правових норм у цілому і міжнародно-правового захисту прав і свобод людини зокрема.

Система міжнародно-правових норм із боротьби з катуванням та іншими формами негуманного поводження у Європі почала своє формування практично одночасно з прийняттям у 1948 р. Загальної Декларації прав людини. При цьому, прийнята у 1950 р. Європейська Конвенція про захист прав людини та основних свобод (далі – ЄКПЛ), увібравши в себе дух Декларації 1948 р., пішла далі за неї. ЄКПЛ стала першим міжнародно-правовим актом, на підставі якого держави взяли на себе зобов'язання щодо дотримання основних громадянських і політичних прав людини.

На території Європи функціонують два незалежних, але взаємодіючих між собою, комплексних механізми по боротьбі з катуваннями і іншими формами негуманного поводження. Перший з них діє у межах Ради Європи та включає у себе: 1) у якості правової підстави: Європейську Конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Прецедентні норми Європейського Суду з прав людини, Європейські пенітенціарні правила 1987 р., Європейську Конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність поводженню та покаранню 1987 р.; 2) у якості механізму контролю: Європейський суд з прав людини і Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню.

Другий механізм діє у межах Європейського Союзу і включає у себе: 1) у якості правової підстави: установчі договори Європейського Союзу та Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 р.; 2) у якості механізму контролю: систему судових і правоохоронних органів держав-учасниць ЄС та Судову систему ЄС.

Характер взаємодії між Європейським Союзом і механізмом боротьби з катуванням та іншими формами негуманного поводження, створеним у межах Ради Європи дозволяє громадянам ЄС, при необхідності, користуватися можливостями цього механізму.

Значний внесок у розвиток міжнародно-правових норм у сфері захисту від катувань надав Нюрнберзький процес, Міжнародні трибунали по Югославії і Руанді та Міжнародний кримінальний суд. В ході засідань Нюрнберзького процесу були виявлені численні факти тортур, жорстокого і нелюдського поводження з військовополоненими та цивільним населенням: "Крім фізичного знищення значної частини військовополонених, створені при транспортуванні та утриманні в таборах умови були націлені на масову смертність серед військовополонених ... Жорстоке поводження з цивільним населенням, масові вбивства були ексцесами окремих катів, але послідовним здійсненням заздалегідь розроблених планів ...".

Міжнародні трибунали по Югославії і Руанді неодноразово виносили вироки за вчинення катувань та інших нелюдських актів. Але винесення рішень, в яких тортури були б єдиним пунктом звинувачення, в практиці МТКЮ і МТР невідомі. Як правило, тортури кваліфікуються в сукупності з іншими злочинними діяннями, зокрема - актами геноциду, серйозними порушеннями ст. 3 Женевською конвенцією 1949 року і ін.

Новий механізм міжнародно-правового захисту від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводженню чи покаранню створений в рамках Міжнародного кримінального суду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Н. О. Імплементация міжнародно-правових норм про катування / Н. О. Антонюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – Луганськ, 2009. – 72 с.
2. Бутрос–Гали Б. Организация Объединенных Наций и права человека: [учебник] / Б. Бутрос–Гали. – М.: Права человека, 1995. – 176 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови [підручник] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь, 2005. – С. 1464.
4. Віденська декларація та Програма дій від 25.06.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_504
5. Гнатовський М. М. Європейський Суд з прав людини та міжнародне гуманітарне право: захист права на життя / М. Гнатовський // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 100 (Частина 1), 2011. – С. 95-99.
6. Действующее международное право: учеб. пособие для студентов и аспирантов, изуч. междунар. право / [сост.: Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова]; в 3-х т. – М.: Издво Моск. независимого ин-та междунар. права, 1996. – Т. 1. – 859 с.
7. Декларація про захист осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання ООН від 9 грудня 1975 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_084
8. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод [учебник] // Права человека: Сборник универсальных и региональных международных документов / сост. Л. Н. Шестаков. – М.: Московский университет, 1990. – 205 с.

9. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032.

10. Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_154

11. Замула А. Ю. Еволюція становлення тортур (катувань) у сучасному міжнародному праві / А. Ю. Замула // Право і суспільство. – 2015. – Вип. 5.2(3). – Ч. III. – С. 8-14.

12. Исмаилов Б. И. Международные стандарты прав человека для органов по поддержанию правопорядка [Електронний ресурс] // Веб-сайт «Все о праве». – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc2264p0/instrum6013/item6015.htm>

13. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09 грудня 1948 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155

14. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки та покарання від 10 грудня 1984 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085

15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

16. Лукашук И. И. Нормы международного права в международной нормативной системе: [учебник] / И. И. Лукашук – М.: Издво «Спарк», 1997. – 332 с.

17. Міжнародна Конвенція про запобігання злочину апартеїду і покарання за нього від 30 листопада 1973 р. [Електронний ресурс] //

Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_149

18. Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації: від 21 грудня 1965 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_105

19. Островский А. Я. ООН и права человека: [учебник] / А. Я. Островский – М.: Изд-во «Международные отношения», 1968. – 192 с.

20. Основні Принципи ООН, що стосуються ролі юристів [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313

21. Пакт про громадянські та політичні права від 06 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

22. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови [навч. посібник] / Л. М. Полюга. – К., 2001. – С. 96.

23. Права человека. Сборник международных документов / [сост. Л. Н. Шестаков]. – М.: Издво Московск. унта, 1986. – 232 с.

24. Права человека: Сборник универсальных и региональных международных документов / [сост. Л. Н. Шестаков]. – М.: Изд. Московск. ун-та, 1990. – 205 с.

25. Правила ООН щодо захисту позбавлених волі неповнолітніх [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_313

26. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [Електронний ресурс] Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588

27. Резолюція 37/194 Генеральної Асамблеї ООН «Принципи медичної етики» від 18.12.1982 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_285

28. Резолюція 1989/65 Економічної і Соціальної Ради ООН від 24 травня 1989 року «Принципи ефективного попередження та розслідування позаконних, свавільних і сумарних страт» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_213

29. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17.12.1979 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282

30. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_206

31. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225

32. Рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) від 18.01.1978. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>

33. Рішення у справі «Крьюхер і Мюллер проти Швейцарії» (Kröcher and Möller v. Switzerland) від 09.07.1981. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74006>

34. Рішення у справі «Л. проти Литви» (L. v. Lithuania) від 11.09.2007. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82243>

35. Рішення у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт

Європейського суду з прав людини. – Режим доступу:
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>

36. Рішення у справі «Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey) від 18.12.1996 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>

37. Рішення у справі «Сакісі проти Туреччини» (Çakıcı v. Turkey) від 08.07.1999 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58282>

38. Рішення у справі «Міхеєв проти Росії» (Mikheyev v. Russia) від 26.01.2006 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72166>

39. Рішення у справі «Ільхан проти Туреччини» (Ilhan v. Turkey) від 27.06.2000 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58734>

40. Рішення у справі «Бурсук проти Румунії» (Bursuc v. Romania) від 12.10.2004 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113016>

41. Рішення у справі «Корсаков проти Молдови» (Corsacov v. Moldova) від 04.04.2006 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73012>

42. Рішення у справі «Айдін проти Туреччини» (Aydin v. Turkey) від 25.09.1997 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58371>

43. Рішення у справі «Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France) від 28.07.1999 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>

44. Рішення у справі «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (Soering v. the United Kingdom) від 07.07.1989 [Електронний ресурс] //

Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу:
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619>

45. Рішення у справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrer v. the United Kingdom) від 28.04.1978 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. – Режим доступу:
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>

46. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия: [учебник] // ООН, Нью-Йорк. – М., : Изд. МВД России. 1992. – 334 с.

47. Сердюк В. Теорія та практика застосування конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / В. Сердюк, І. Яковюк. - Харків. – 367 с.

48. Стамбульський протокол 1999 р. Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ООН. – Режим доступу:
<http://www.un.org.ua/images/documents/4157/Istanbul%20Protocol%20in%20Ukrainian.pdf>

49. Тиунов О. И. Международное гуманитарное право [учебник] / О. И. Тиунов – М.: Изд. гр. «НОРМА-ИНФРА М», 1999. – 328 с.

50. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010

51. Davenport, Christian Is It Torture Yet? [Electronic resource] // The official site of Commission on Security and Cooperation in Europe. – Access mode: http://www.csce.gov/index.cfmFuseaction=ContentRecords.ViewWitness&ContentRecord_id=907&ContentType=D&ContentRecordType=D&ParentType=N&CFID=5892559&CFTOKEN=28254175

52. East African Asians v. the United Kingdom. Report adopted by the Commission on 14 December 1973 pursuant to Article 31 of the Convention.

[Electronic resource]. – Access mode: <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-1970-004403.pdf>

53. Human Rights Watch: reports [Electronic resource] // The official site of Human Rights Worldwide. – Access mode: <https://www.hrw.org>

54. Inter-American Convention to Prevent and Punish Torture, 9 December 1985 [Electronic resource] // The official site of Organization of American States. – Access mode: <http://www.oas.org/juridico/English/Treaties/a-51.html>

55. International committee of the Red Cross [Electronic resource] // The official site of the International Committee of the Red Cross. – Access mode: <https://www.icrc.org/ru>

56. Recommandation 909 (1981) relative a la Convention internationale contre la torture // Assemblee Parlementaire du Conseil de l'Europe, les matieres de la trente deuxieme session ordinaire, le 26 janvier 1981.

57. Recommandation 971 (1983) a la protection des personnes privees de liberte contre la torture // Assemblee Parlementaire du Conseil de l'Europe, les matieres de la trente cinquieme session ordinaire, le 28 septembre 1983.

58. Права человека: Сборник универсальных и региональных международных документов / [сост. Шестаков Л.П.]. – М., изд. Московского университета, 1990 г. – С. 88.

59. *Rouget D.* Le guide de la protection internationale des droits de l'Homme. Editions La Pensée sauvage, 2000. P. 231-234.

60. Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 25 novembre au 7 décembre 2001 //CPT/Inf(2002)25

61. Jardine, David A Reading on the Use of Torture in the Criminal Law of England / David Jardine. – London : Baldwin and Cradock, 1837 – P. 10–12.

62. Langbein, John H. Torture and Plea Bargaining / John H. Langbein. – Chicago: The University of Chicago Law Review, 1978. – 543 p.
63. Levack, Brian P. Anthropological Studies of Witchcraft, Magic, and Religion / Brian P. Levack. – New York, 1992. – 397 p.
64. Lauterpacht E., International Law Reports / E. Lauterpacht, C. J. Greenwood. – United Kingdom : Cambridge University Press, 2002. – P. 139
65. Napoleon Bonaparte, Letters and Documents of Napoleon, Volume I: The Rise to Power / [selected and translated by John Eldred Howard]. – London: The Cresset Press, 1961. – 274 p.
66. Peters E. Torture / E. Peters. – New York: Basil Blackwell Inc., 1985. – P. 41.
67. Reyes, Hernan (2007). «The Worst Scars are in the Mind: Psychological Torture». The International Review of the Red Cross [Electronic resource] // The official site of Cambridge Journals. – Access mode : <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstractfromPage=online&aid=166305&fileId=S1816383107001300>
68. Tomasi v. France judgment of 27 August 1992 // Series A No.241-A. – P. 42.
69. Лукашук И. И., Наумов А. В. Международное уголовное право [учебник] / И.И. Лукашук, А. В. Наумов. – М., изд. «Спарк», 1999 г.
70. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов в 8-ми т. Т. 4. Отв. ред. Сухарев А.Я. М., изд. «Юридическая литература», 1990 г. С. 74-76.
71. Ни давности, ни забвения. По материалам Нюрнбергского процесса / [под ред. Рагинского М. Ю., Смирнова Л. Н.]. – М., изд. «Юридическая литература», 1985 г. – С. 35-37.
72. Распоряжение ОКВ об обращении с советскими военнопленными от 8 сентября 1941 г. ; под. ред. Сухарев А. Я.; в 8-ми т. – М. : «Юридическая литература», 1990. – Т. 4. – 208 с.
73. Полторак А. И. Нюрнбергский процесс. Основные правовые проблемы.: [учебник] / А. И. Полторак. – М., изд. «Наука», 1966 г. – 216 с.

74. Блищенко И. П. Международный уголовный суд / И. П. Блищенко, И. В. Фисенко. – М., изд. «Закон и право», 1998 г. – С. 22.
75. 8-й ежегодный доклад МТБЮ (за период с 01.08.2000 по 31.07.2001) // А/56/352 - В/2001/865. С. 26-27.
76. 5-й ежегодный доклад МУТР. Л/55/435-5/2000/927. С. 16-17.
77. Принят Дипломатической конференцией полномочных представителей под эгидой ООН по учреждению Международного уголовного суда 17.07.98. А/CONF.183/9.
78. Полторак А. И. Нюрнбергский процесс. Основные правовые проблемы.: [учебник] / А. И. Полторак. – М., изд. «Наука», 1966 г. – 8 с.
79. Ромашкин П. С. Преступления против мира и человечества: [учебник] / П. С. Ромашкин М., изд. «Наука», 1967 г. С. 168.
80. Панов Б. П. Международное уголовное право: [учебник] / Б. П. Панов. М., изд. «ИПФРА-М», 1997 г. С. 49.
81. Международный уголовный суд. Пособие для ратификации и имплементации Римского статута. Объединенный проект. Права и демократия. Международный центр по правам человека и демократическому развитию. Международный центр по реформе уголовного права и политике уголовного судопроизводства. С. 114-115.
82. Блищенко И. П. Международный уголовный суд / И. П. Блищенко, Фисенко И.В. – М.: изд. «Закон и право», 1998 г. – С. 195-196.
83. Док. 51-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Доп. № 10. А/51/10. С. 99.
84. Пакт про громадянські та політичні права від 06 грудня 1966 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт ВРУ. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043